

'עליונות נדיבה'**אפוס תנ"כי בשחר המאה האמריקנית 1947-1960***

מלאני מקאליסטר

במאמר זה נבחן הקשר בין יחסי החוץ של ארצות הברית לבין התרבות האמריקנית הפופולרית, מתוך הנחה ששדות השיח שמדיניות החוץ נידונה בהם רבים ומגוונים, ושאיורעים עולמיים וסקסטים תרבותיים מבנים משמעותיים זה בעבור זה. המאמר נסמך על שילוב לא שגורתי של מקורות: מסמכים אמריקניים רשמיים, ובראשם מסמך המועצה לביטחון לאומי משנת 1950 שהציג את המלחמה הקרה שארצות הברית הייתה נתונה בה כמאבק מוסרי; לצד אפוסים תנ"כיים קולנועיים שהוסרטו בהוליווד בשנות החמישים, והקנו את ההיסטוריה הדתית של המזרח התיכון כהיסטוריה של מאבק דומה. בשתי הסוגות שירת השיח האנטי-טוטליטרי והאנטי-קולוניאלי, שהעברות, היחסים בין הגזעיים והיחסים בין המגדרים היו נושאי המרכזיים, את מדיניות ה'עליונות הנדיבה' של ארצות-הברית ואת עיצוב תפקידה של ארצות הברית במזרח התיכון.

לאף אומה מודרנית אין בסיס 'אתני' נתון מראש... הבעיה הבסיסית היא, על כן, ליצור את העם. ליתר דיוק, הבעיה היא לגרום לכך שהעם ייצור את עצמו בהתמדה כקהילה לאומית. או לחילופין, הבעיה היא ליצור מראית עין של אחדות ערכית שבזכותה העם ייראה בעיני כולם 'עם', כלומר, בסיס ומקור לכוח פוליטי.

(אסיין קליבר, צורת האומה)

אין כוח ארצי שיכול להיות עליין ביקום... עם זאת, מנקודת מבט מעשית, עלינו לשים לב שעלייתו של כוח המתבסס על צדק עשויה להוביל לעליונות בפועל כפוליטיקה העולמית. עם ריבונות

התעלמות מההשפעה החזקה של היוזמות, התודעה האלטרנטיבית ומעשי ההתנגדות במזרח התיכון על התפיסות ועל האידיאולוגיות האמריקניות, משמעה מתן משנה תוקף להגמוניה התרבותית והפוליטית האמריקנית. לו הייתה מקאליסטר מקנה חשיבות גבוהה יותר לביטוס הקשרים בין התרבות לבין ההיסטוריה של מדיניות החוץ של ארצות הברית, היא הייתה מחויבת להשאיר מקום רב יותר לקולות מזרח תיכוניים בנרטיב שלה על יחסי ארצות הברית-המזרח התיכון. מחקר היחסים הבין-לאומיים בעולם הפוסט-קולוניאלי חייב לחשוב על דרכים לדחוק את הפוליטיקה ואת התרבויות המערביות מן המרכז ולהכיר בעוצמה הנובעת אפילו מהפינויות המרחקות ביותר של הפריפריה הגיאופוליטית.

בסופו של דבר, מושא החקירה של מקאליסטר הוא הדמיון האמריקני, ואם כך, עבודתה מעלה טענה חזקה בדבר האופן שבו דמיינו האמריקנים את עצמם בעולם. בהתחשב בהיסטוריה של יחסי ארצות הברית-המזרח התיכון, נראה כי המזרח המדומיין מעניין את הציבור ואת העילית השלטת בארצות הברית יותר מכל מציאות מזרח תיכונית, ועל כן עבודתה של מקאליסטר חשובה. עבודתה אכן עוזרת להסביר מדוע הציבור האמריקני המשיך לקבל, ואף לאשר, את הטעויות הגטות, המעידות והחשובים המוטעים וההרסניים של מדיניות החוץ של ארצות הברית במזרח התיכון, מדיניות אשר אפילו כיום משוקת לציבור כהתנגשות בין תרבויות או כנגזרת של פריגמת 'הטובים נגד הרעים'. ספרה של מקאליסטר אפוא אינו על המזרח התיכון, אלא על הסיבה שבעטייה האמריקנים עסוקים במזרח הסמלי. מן הדיון שלה משתקפת מציאות כואבת, מציאות שבה המרחב המזרח תיכוני המדומיין נוח לאמריקנים הרבה יותר מהתמודדות עם המציאות הרבות, המורכבות והסוערות, שהם עצמם סייעו ביצירתן.

ביבליוגרפיהSaid, Edward W., 1978. *Orientalism*, New York: Pantheon Books.Said, Edward W., 1994. *Culture and Imperialism*, New York: Vintage Books.

* הפרק תורגם מתוך: McAlister, Melani, *Epic Encounters: Culture, Media, and U.S. Interests in the Middle East, 1945-2000*, Berkeley: University of California Press. מערכת ג'מאעה מודה למחברת ולהוצאה של הרשות לפרסם את הפרק המתורגם.

שכזו, האנושות יכולה לצפות בביטחון להתפתחותן של אמות מידה נצחיות של שלמות. בניגוד לכך, עלייתם של כוחות רשע כפוליטיקה העולמית, תאיים איום גדל והולך על המשכיותו של המין האנושי על פני כדור הארץ.

(צ'רלס היליארד, הצלב, החרב והדולר)

בנובמבר 1956, כאשר יצא סרטו של ססיל דה-מיל (DeMille), עשרת הדיברות, אל האקרנים, הסכימו המבקרים שהבמאי יצר תיאור דרמטי, בינוני ומפוקפק למדי של הסיפור התנ"כי על אודות משה. ניוזוויק תיאר את הסרט — מאולץ וחסר כישרון, והמבקר של טיים קרא לעשרת הדיברות: 'אולי הסרט הולגרי ביותר שנעשה אי פעם וביקר בחריפות את המשחק, את צוות השחקנים, את התפאורה ואפילו את הפעלולים'.¹ בזלי קראוטר (Crowther) מהניו יורק טיימס, שהיה נחוצ ארסי אך לא יותר מפושר ביחסו לסרט, העיר ביושב: 'זהו ללא ספק סרט שכדי לקבל את הרושם המלא ממנו יש לגשת אליו מצוידים במעט יותר משאיפה לבידור גרידא'. קראוטר הציע שסרטו של דה-מיל ימצא את קהלו בעיקר בקרב צופים דתיים: 'מי שהפונדמנטליזם של הסרט יראה בעיניהם אמין לחלוטין, עשויים למצוא אותו מרתק ביותר ואולי אף בעל עוצמה רוחנית'.²

ואכן, הגאות ברגש הדתי בארצות הברית בשנות החמישים של המאה העשרים, שניכרה במגמות כמו עלייה במספר המתפללים בכנסיות וגידול במספר האנשים שטענו כי הם מאמינים באל, יכולה להסביר את הצלחתו המסחררת של סרט כמו עשרת הדיברות. בשנה שקדמה ליציאתו לאקרנים של הסרט, עסק ויליאם הרברג (Herberg) בספרו פורטטנטני, קתולי ויהודי, באדיקות החדשה. הוא טען שהדת איבדה את היסוד התאולוגי שלה והפכה להיות 'דת אזורית של אורח החיים האמריקני'.³ בפרטומות לסרט עשרת הדיברות הופיעו קטעים מדבריהם של מנהיגי דת, בהם גם אישורו של הקרדינל של ניו יורק, וכן אישוריהם של רב ושני כמרים (כומר בפטיסטי מהדרום וכומר מתודיסטי), להקרנת הסרט. במהלך ארוחה שנערכה בעבור מנהיגים דתיים במנהטן לאחר הקרנת הבכורה, הסביר דה-מיל באדיקות: 'באתי לכאן כדי לבקש מכם

להשתמש בסרט זה כפי שאני מקווה ומתפלל שהאל עצמו ישתמש בו — לטובת העולם'.⁴ הדרך שבה עוצב הסרט עשרת הדיברות הציעה לצופים בו חוויה דתית, אולם היא הציעה להם גם פרשנות עכשווית של הסיפור היהודי-נוצרי על משה, כלומר, הבנתו כסיפור של פיתוי, מוסריות וניצחון הקהילה.

למרות תמימות הדעים של המבקרים, גרסתו של דה-מיל לסיפור יציאת מצרים הכניסה 18.5 מיליון דולר מהקרנות ברחבי ארצות הברית בשנת 1957, השנה המלאה הראשונה להקרנתו (לשם השוואה, הופעת הבכורה של אלויס פרסלי בקולנוע, בסרט אוהבי אותי ברבות, הכניסה רק 4.5 מיליון דולר באותה השנה). הצלחתו של הסרט לא הייתה מפתיעה — עשרת הדיברות היה האפוס הגדול והפופולרי ביותר בסדרה של אפוסים דתיים שסחפו את האומה האמריקנית במחצית הראשונה של העשור. כשש מתוך שתיים-עשרה השנים שבין 1950 ל-1962, עמד אפוס דתי-היסטורי בראש רשימת שוברי הקופות של השנה. זאת ועוד, ככל אחת מארבע השנים הראשונות של העשור (1950-1953) היה אפוס, בנושא תנ"כי ראשון או שני ברשימת שוברי הקופות.⁵

עם זאת, הפופולריות של הסרטים התנ"כיים לא נבעה רק מאדיקות דתית. דה-מיל עצמו סירב לדאות בעשרת הדיברות אך ורק סיפור מחדש של יציאת מצרים, ועוד פחות מכך, לדאות בו 'בידור בלבד'. הוא ניסח את הסיפור הדתי כמונחים פוליטיים בני הזמן. בהקדמה לסרט הופיע דה-מיל על המסך ודיבר ישירות אל הקהל, הוא הציע לצפות בסרט ההיסטורי שלו מנקודת מבט פרשנית מודרנית: 'במרכזו של הסרט הזה עומדת השאלה האם בני אדם צריכים להישלט על ידי החוק האלוהי או על ידי נחמותיו של דיקטטור כמו רעמסס? האם בני האדם הם רכוש של המדינה או שהם נשמות חופשיות תחת האל? מאבק כזה מתנהל גם היום'. דה-מיל הרחיב וטען שסרטו מסביר שתי תפיסות של ארגון חברתי: לפי תפיסה אחת — אתאיסטית וממלכתית — 'בני אדם' היו 'רכוש המדינה'; לפי האחרת, בני אדם התנהלו כ'נשמות חופשיות תחת האל'. דה-מיל הזמין את קהלו להשוות בין האינדוידואליזם הדתי העומד במקורה של התפיסה השנייה, לבין ארצות הברית.⁶ ההקדמה לסרט הציעה שסוגיית ההתנגדות לעבדות המופיעה בעשרת הדיברות חורגת מסיפור בריחתם של

1 'The Ten Commandments', Times, 12.11.1956, 122. ראו גם: 'In the Grand Tradition', Newsweek, 5.11.1956, 112.
2 Crowther, Bosley, 'The Ten Commandments', New York Times, 9.11.1956, 35.
3 Herberg 1956: 102. בשנת 1960 הצהיר 63 אחוזים מהאמריקנים על זיקה מסוימת לקהילה דתית כלשהי. לעומת זאת, בשנת 1940 הצהירו על כך רק 48 אחוזים (Patterson 1993: 344).

4 דיווח בטור הדת של טיים, 'Mt. Sinai to Main Street', Time, 19.11.1956, 82, 85.
5 1950: שמשון ודלילה, מס' 1, 11 מיליון דולר; 1951: דוד ובת-שבע, מס' 1, 7 מיליון דולר; 1952: קור דוים, מס' 2, 10.5 מיליון דולר; 1953: הגלימה, מס' 1, 20-30 מיליון דולר; 1956: עשרת הדיברות, 34 מיליון דולר (Steinberg 1980: 21-22). בן-חור (1959) היה שובר הקופות הגדול ביותר של העשור 1950-1960 וזכה באחד-עשר פרסי אוסקר, ובהם גם 'הסרט הטוב ביותר' ראו: Theisen 1984: 38; Babington and Evans 1993: 5-6.
6 על אינדוידואליזם כסמן לאומי ראו: Whitfield 1991.

העבדים העברים ממצרים; הייתה בה גם אמירה על מאבקם בן הזמן של האמריקנים נגד מה שהגדיר דה-מיל במקומות אחרים 'פשיזם אדום' – טוטליטריות שמפעילים הימין או השמאל.⁷ זיהוי זה של הקומוניזם והפשיזם עם תת-זן של 'טוטליטריות' המתנגד במידה שווה ל'דמוקרטיה' ול'אמריקניות', היה מהאסטרטגיות הרטוריות החזקות ביותר של המלחמה הקרה, רטוריקה שחצתה את כל הקשת הפוליטית.⁸ בכך שגייס לעזרתו רטוריקה מעין זו, עודד דה-מיל את קהלו (וגם כמה מהמבקרים) לקרוא את הסרט כאלגוריה ברורה על המלחמה הקרה.

אך אירועי התקופה הציגו קשר נוסף: הכוונה של עשרת הדיברות בסתיו 1956 נערכה כמעט בעת ובעונה אחת עם משבר תעלת סואץ במזרח התיכון, משבר שבמהלכו ניהלו ישראלים ומצרים מודרנים עימות דרמטי. בתגובה להלאמת תעלת סואץ על ידי הנשיא המצרי גמאל עבר אל-נאסר, התקיפו כוחות משולבים של ישראל, צרפת ובריטניה את מצרים. לטענתן, הן עשו זאת לשם הגנה על הספנות הבין-לאומית. עם החמרת המשבר, עסק הגנרל יורק טיימס בצירוף המקרים 'בעל המשמעות' והציע שלקונפליקט המודרני בין מצרים וישראל יש שורשים בספר שמות.⁹ לפיכך, סיפקו משבר סואץ והסרט עשרת הדיברות נקודת מבט פרשנית זה לזה.

אף על פי שהתרבות והפוליטיקה עסקו שתיהן במזרח התיכון, היה נדמה, ממבט ראשון לפחות, שהן הגיעו למסקנות שונות על אודות העימות הישראלי-מצרי. סרטו של דה-מיל הציע נקודת מבט אוהדת כמובהק כלפי העברים במאבקם באדוניהם המצרים; אך כאשר התערכה ארצות הברית במשבר סואץ, היא עשתה זאת לטובת נאסר ומצרים. בסרטו לתמוך בכוחות האירופיים הפעיל ממשל אייזנהאואר (Eisenhower) לחץ כלכלי כבד על בריטניה כדי שתעצור את הפלישה. אחד הביטויים לאי-שביעות רצונם של פקידי הממשל האמריקני ממהלך הדברים היה תלונתו של מזכיר המדינה ג'ון פוסטר דולס (Dulles), 'מה שהבריטים והצרפתים עשו, איננו אלא קולוניאליזם ישיר ומסורתי מהסוג הגלוי ביותר'.¹⁰

למרות הסתירה לכאורה בין הסרט, שביקר באופן חמור את פרעה המצרי, לבין מדיניותה של ארצות הברית, שכפי הנראה תמכה במנהיג מצרי מודרני, מאמר זה מציע שלמעשה, במהלך משבר סואץ, היו הן עשרת הדיברות והן מדיניות החוץ של ארצות הברית חלק משיח רחב יותר על טבעו של הכוח של ארצות הברית במזרח התיכון בתקופה שלאחר המלחמה. בהתמקרי בשלושה מן הסרטים הפופולריים ביותר

7 Pauly 1980: 469; Higham 1973: 278

8 על הרטוריקה של טוטליטריות ראו: Lipsitz 1994: 182-203; וכן: Feldstein 2000: 40-61

9 Crowther, Bosley, 'The Ten Commandments', *New York Times*, 16.11.1956, 35

10 Neff 1981: 391

בשנות החמישים: קו ודיס (Quo Vadis) (1952), עשרת הדיברות (1956), ובן-חור (1959), אטען שבזכות האפוסים התנ"כיים נהפכו הייצוגים של ההיסטוריה הדתית של המזרח התיכון לנושאים מרכזיים בשיח על אודות 'העליונות הגריבה' של ארצות הברית בפוליטיקה העולמית. במאמר אבדוק את הרטוריקה של ה'אפיות' שאפפה את הסרטים, ואת המשל השגור על היציאה מעבדות לחירות המופיע בהם. בעקבות זאת, אציע שיש לקרוא את האפוסים התנ"כיים לא רק כסיפורים אנטי-טוטליטריים אלא גם כסיפורים אנטי-קולוניאליים הממוקמים בנקודת הזמן שבה נטלה ארצות הברית מידו האומות הקולוניאליות האירופיות את תפקיד המעצמה העולמית המובילה.

הסרטים התנ"כיים כשלעצמם לא היו סקסטים אחידים וגם לא מבודדים. הם גם לא היו שיקוף אלגורי פשוט של אידיאולוגיה מגובשת. המשמעותיות שקיבלו הסרטים האלה בתרבות האמריקנית של שנות החמישים היו תלויות בהצטלבותם עם סקסטים אחרים ובפרשנויות שונות לזירות תרבותיות ופוליטיות. הצירופים האלה היו המקור לכוחם הרב של הסרטים. לסיפור של יציאת מצרים הייתה היסטוריה ארוכה במיוחד של פרשנות שהאפוסים התנ"כיים נשענו עליה ואף שינו אותה שינוי של ממש.¹¹ לאסוציאציות החדשות של יציאת מצרים היה תפקיד בניסוח הרעיונות על אודות תפקידה של ארצות הברית בעולם הנמצא בתהליך של דה-קולוניזציה. האסוציאציות והמשמעותיות האלה לא התפתחו מעצמן, אלא דרך מערכת של ייצוגים רב-ממדיים, מערכת שהיו בה, מלבד סרטים, גם אקטיביזם פוליטי, כתבות חדשותיות ומדיניות חוץ (סקסטים שיצרה ופעולות שקידמה גם יחד).

הניתוח שלי את שיח 'העליונות הגריבה' יתחיל בבחינת הרטוריקה וההיגיון הפוליטי של מסמך המועצה לביטחון לאומי מספר 68 (NSC-68) שעיצב היכטים רבים של מדיניות הביטחון של ארצות הברית בתקופה שלאחר המלחמה. NSC-68 נכתב בשנת 1950, בהקשר של עמדות מדיניות ומשברים פוליטיים אחרים. המסמך הציג טיעון כולל שלפיו ארצות הברית נמצאת בעל כורחה בלבו של מאבק עולמי שעניינו סוגיות מוסר בסיסיות. היקף המלחמה הקרה, כפי שעשתה קריאתו המפורסמת של ג'ורג' קנאן (Kennan) לבלימת התפשטותה של ברית המועצות בכתב העת ענייני חוץ שלוש שנים קודם לכן. המסמך כלל במלחמה הקרה לא רק את ברית המועצות אלא גם כל מדינת עולם שלישי אחרת שהייתה עלולה להיות מושפעת מ'סגנון החיים' הסובייטי, ובהן גם מדינות במזרח התיכון בעל החשיבות האסטרטגית. הפרק ימשיך וינתח את הדרכים שבהן תרם מחזורו של האפוס התנ"כי לייצורו של השיח על כוחה של ארצות הברית ועיצב כוח זה ככוח גלובלי, נדיב במסורותיו ובעל השפעה מיטיבה. בעיקר אבחן את הפוליטיקה של סיפור יציאת מצרים. האפוסים המוסרטיים שבו וסיפרו

11 ג'ונתן ברארין דן בהיסטוריה הסבוכה של יציאת מצרים כמטפורה בחיבורו: Boryarin 1992

סיפר זה במונחים מתחום היחסים הבין-לאומיים, ובעשותם כן, נשענו על משמעות אפשריות אחרות שרווחו בזירה הציבורית בארצות הברית ושינו אותן. האפוסים השתמשו בעיקר ברטוריקה השחרור של התנועה לזכויות האזרח שזה עתה הופיעה. הן האפוסים והן NSC-68 גייסו לצורכיהם את הלוגיקה של שחרור מעבדות על בסיס גזעי והפיצו אותה, במטרה לתמוך בהבניה פוליטית של חירות הכפופה לשליטה של ארצות הברית. בעשותם זאת, הם השתמשו בלשון מורכבת ומאיימת של מגדר כרי להציע שהכוח העולמי האמריקני ייצר משפחה בין-לאומית מסודרת כהלכה.

הרגע של NSC-68

בשנים שמיד לאחר מלחמת העולם השנייה, עמדה שאלת טבעו של הסדר העולמי המתגבש בראש מעייניהן של בנות הברית. עם תבוסת הנאציזם, הופיעו במלואם מתחים שהיו מובלעים עד אז בין ארצות הברית לאומות המערביות. בעבור האירופים, שני האתגרים הגדולים של התקופה היו הקומוניזם באירופה ותנועות הדה-קולוניזציה ברחבי האימפריות שלהם. ארצות הברית הייתה שותפה לדאגות האלה, אך מנקודת מבט שונה. מצד אחד, ההתנגדות לקומוניזם איחדה את אירופה וארצות הברית, מצד אחר, עמדה אנטי-קולוניאלית סיפקה לקובעי מדיניות אמריקנים הזדמנות נדירה לקרוא תיגר על הכוח האירופי. תנועות העצמאות הלאומיות שהופיעו בשנים האלה התנגדו להמשך הקולוניאליזם האירופי אחרי מלחמה שהתנהלה לכאורה כדי לשחרר את העולם מעריצות. בדרך כלל, תמכה ברית המועצות בהתלהבות בתנועות אנטי-קולוניאליות, בידעה שאת מחיר עצמאותן של מדינות העוברות תהליך דה-קולוניזציה תשלמנה האימפריות האירופיות. הגאונות שבמדיניות החוץ האמריקנית בשנות הארבעים המאוחרות ובראשית שנות החמישים, הייתה יכולתה לגשר על הפער שבין תפיסות אירופיות לתפיסות לאומיות של העולם השלישי, יכולתה להעריך טוב יותר מן הכוחות הקולוניאליים המסורתיים את הפוטנציאל הגלום בלאומיות ובאנטי-קולוניאליזם בעולם השלישי, וכן יכולתה להגיב בדרך שתציג את ארצות הברית כיוצאת דופן. בהסתמך על רטוריקה אנטי-בריטית ואנטי-קולוניאלית שעמדה בבסיס הסיפורים ההיסטוריים של הלאומיות האמריקנית, הציעו קובעי מדיניות ומלומדים אמריקנים שסדר בין-לאומי שאמריקה שולטת בו יבטיח את התפשטות הדמוקרטיה ואת חירותן של כל האומות. בשנת 1951 תבע צ'רלס היליארד (Hilliard) במגשרו הימני את הביטוי 'עליונות נדיבה' כדי לתאר גישה זו, אך עיקרי טענתו היו קרובים ללבם של אנשים מכל גווני הקשת הפוליטית.¹²

12 'עליונות נדיבה' היא כותרת הפרק השמיני בספרו של צ'רלס היליארד: Hilliard 1951: 64-74. בקצה השני של הקשת הפוליטית שלטה רטוריקה שמאלנית-ליברלית בדיון שעסק בכוח

בשנת 1941 חיבר הנרי לוס (Luce), המוציא לאור של לייף וסיים, מאמר מערכת רבי-השפעה, ושמו 'המאה האמריקנית', וטען בו שארצות הברית נועדה להיות ה'שומרנו הטוב' ו'תחנת כוח' לאידיאלים של 'חופש וצדק' בעולם שלאחר המלחמה. בהעניקו לארצות הברית את האחריית האידיאליסטית להאכיל את העולם ולארגן את השלום בעקבות האסון באירופה, טען לוס שלארצות הברית 'הזכות לצאת עם אניותינו ומטוסינו חוצי-האוקיינוסים, כמה שנרצה, בכל זמן שנרצה ובאופן שנרצה'.¹³ חזונו של לוס ראוי לציון לא רק משום יהירותו אלא גם משום שנדמה שביטא את התפיסה שרווחה בקרב מגזר רחב בעילית האמריקנית. למרות שכמה ליברלים ואנשי שמאל, ובמיוחד הנרי וואלס (Wallace), ביקרו את דעותיו, זכתה אמונתו האופטימית של לוס באוניברסליות ובנדיבות של הערכים האמריקניים לתהודה רחבה בשנים שלאחר המלחמה.¹⁴

בשנה שבה פרסם לוס את המניפסט שלו, הכריזו הנשיא רחולט וראש הממשלה צ'רצ'יל על האמנה האטלנטית שבישרה על נכונותן של בריטניה וארצות הברית 'לכבד את זכותם של כל העמים לבחור את צורת השלטון שבמסגרתה יבקשו לחיות'. אף על פי שצ'רצ'יל התעקש שלשון האמנה תכוון לאירופה בלבד, למדינות 'הנתונות כעת בעול הנאציזם', חששו כמה מהמושלים הקולוניאליים מהשלכות האמנה וצ'רצ'יל נאלץ להבהיר את הדברים בבית הנבחרים.¹⁵

בסוף המלחמה, באווירה זו של רדישות הולכות וגדלות ומתחים מתעצמים, התמודדו ארצות הברית וברית המועצות זו מול זו בכמה עימותים משמעותיים באירופה, ובהם שאלת חלוקת גרמניה וגורלן של פולין וצ'כוסלובקיה. לקובעי מדיניות אמריקנים היה מידע מעורפל על כוונות הסובייטים, הם נטו להערכה מופרזת של יכולותיהם, ולכן היו מודאגים מפוטנציאל ההתרחבות הסובייטית במזרח התיכון.¹⁶ בראשית 1946 הפיץ ראש החטיבה לענייני המזרח הקרוב במחלקת המדינה מזכר וכתרתו 'המצב הנוכחי במזרח התיכון' – סכנה לשלום העולמי'. מזכר זה הצביע על כך שסיום מצב הלחימה הסיר את המחסומים שעמדו בפני התפשטות סובייטית למערב (כלומר, לגרמניה) ולמזרח (כלומר, ליפן). 'על פי האירועים האחרונים במזרח

האמריקני ובאחרייתה של ארצות הברית. רטוריקה כזאת נמצאת למשל במרכז עבודתו של

ריינהולד נייבויר בשנות הארבעים החמישים, ראו: Niebuhr 1958 וגם: Niebuhr 1952.

13 Life, 17.2.1941, 61-65; פורסם ב: Luce 1941: 3-40.

14 נחיל פאל סין דן כלום ובהקשר האינטלקטואלי שלו. ראו: Singh 1998: 479-482.

15 Jackson 1986: 21-25. האמנה האטלנטית הורפסה מחדש בתוך: LaFeber 1971: 32-33.

16 לדיתים בהנחותיהם של קובעי המדיניות האמריקנים על התקופה שלאחר המלחמה ראו:

McCormick 1989: 44-89; וגם: LaFeber 1994: 434-508.

הקרוב, טען פקיד הממשל, 'נראה שרוסייה מתרכזת במאמץ להסיר את המחסום השלישי בדרום'.¹⁷ מקומו של המזרח התיכון בשוליים הדרומיים של ברית המועצות, הפך את האזור לחשוב מבחינה אסטרטגית; ממשלות חזקות וידידותיות באזור יכלו לסייע בחסימת ההתפשטות הסובייטית וכו' בזמן להבטיח השפעה אמריקנית. בבסיסו של משחק סכום-אפס שהתפתח במהירות, עמדה ההנחה שכל האומות תהינה בנות ברית של אחת משתי מעצמות העל. בה בעת, בכירים בממשל האמריקני שהאמינו שמחסור פנימי חמור כנפט ממשמש ובא, קידמו את המזרח התיכון ועתודות הנפט שלו לדרגת חשיבות עליונה, בהכרזם שהנגישות הכסוחה לנפט נעשתה ל'אחד האינטרסים החשובים של המדינה'.¹⁸ הדאגות והאינטרסים האמריקניים באזור מצאו ביטוי בסדרת תכניות סודיות של הפנטגון להכרזת מלחמה גרעינית נגד ברית המועצות שנכתבו מאמצע שנות הארבעים ועד ראשית שנות החמישים. הנחת היסוד שלהן הייתה שהצער הראשון במלחמה יהיה ניסיון סובייטי להשיג שליטה בשדות נפט מזרח-תיכוניים ובתעלת טואץ. ההנחה בדבר חולשתה של האימפריה הבריטית ותלותה בעוצמה האמריקנית הייתה מרכזית בתפיסת העולם של התכניות האלה, כמו ההנחות בדבר מעילתה הצפירה של ברית המועצות באמק ובדבר חשיבותן ופגיעותן של מדינות ערב.¹⁹

עם התקשחות העמדות כלפי המלחמה הקרה בממשל בושינגטון, דמו ראגותיהם של קובעי מדיניות מפני מעורבותה של ברית המועצות במזרח התיכון לתחזיות. במהלך מלחמת העולם השנייה החזיקו בריטניה וברית המועצות באיראן במשותף, מתוך הסכמה להסיג את כוחותיהן לאחר המלחמה. ואולם, כחודשים הראשונים של 1946 התפתח משבר – ברית המועצות דרשה לקבל זיכיונות לחיפוש נפט בצפון איראן, כמו אלו שהוענקו לבריטים ולאמריקנים בדרום איראן. הוויכוח הוביל את הסובייטים לדחות את הסגת חייליהם בתקווה לכפות על הצדדים המעורבים הסכמים כלכליים טובים יותר. משבר זה חידד את חשיבות הגישה לנפט בעבור שתי מעצמות העל. עם זאת, פקירי ממשל אמריקנים טענו שהאינטרסים האמריקניים באיראן אינם מסתכמים בשמירה על זיכיונות נפט בשכיל חברות אמריקניות, ונמנים עמם גם חסימה של ההתפשטות הסובייטית ומניעת אימים על עתודות נפט אחרות במזרח התיכון, במיוחד אלה של ערב הסעודית. בעקבות לחץ אמריקני ובין-לאומי

17 Yergin 1977: 152.

18 שם, 180, מופיע ציטוט פנימי של דברי ג'יימס מורסטל אל מזכיר המדינה בירנס.

19 המסמך: Joint Chiefs of Staff, December 1945. *Joint Basic Outline War Plan; Short Title: Pincher* (נחשף לציבור ב-1976) היה טיוטת לתכניתו אלו וסיפק את התבנית הבסיסית לכמה מהן.

כבר הגיעו הסובייטים באביב 1946, בתוך זמן קצר, להסכם עם איראן בדבר נסיגת הכוחות, ובדבר זכויות חיפוש הנפט.²⁰ (שבע שנים אחר כך, ב-1953, פעלה ארצות הברית שוב באיראן. ה-CIA תמך בהפיכה מלוכנית נגד מנהיג בעל דעות לאומניות שנבחר באופן דמוקרטי, לאחר שזה הלאים את הנפט האיראני).²¹

לפי תפיסתה של מחלקת המדינה, מטרת ארצות הברית הייתה לתמוך במנהיגים במזרח התיכון שיגנו על ארצותיהם מפני השפעה בריטית או סובייטית. שנה אחרי המשבר באיראן, נפלה לידי פקירי הממשל האמריקנים הזדמנות היסטורית לקדם מטרה זו, עם הכרזתו הדרמטית של הנשיא הארי טרומן (Truman) על 'דוקטרינת טרומן'. בנאומו לקונגרס במרס 1947 אמר הנשיא לאומה שבריתניה אינה מסוגלת עוד למלא את מחויבותיה הבין-לאומיות ולא תוכל לסייע לממשלת יוון השמרנית במלחמתה בכוחות המונהגים בידי קומוניסטים, וגם לא לצבא התורכי, שלחץ הסובייטים עליו גבר והלך. על כן, אמר, חובתה של ארצות הברית לקבל על עצמה משימה זו. נוסף על כך, הודיע טרומן, ארצות הברית חייבת להיות נכונה לתמוך בכל אזור בעולם שבו 'עמים חופשיים מתמודדים עם סכנת הכנעה בידי מיעוטים חמושים או עם לחצים חיצוניים'. החטיבה לענייני המזרח הקרוב במחלקת המדינה טיפלה גם ביוון וגם בתורכיה, ושתי המדינות נחשבו לחלק מהשער המזרח התיכוני העשוי לפתוח את הדרך לשליטה סובייטית על שדות נפט, ואולי אף לאפשר חדירה סובייטית לאירופה ולאסיה. השפעתה של בריטניה במזרח התיכון, השפעה שנמשכה זמן רב, גברה עוד יותר כסוף מלחמת העולם הראשונה, לאחר התפרקות האימפריה העוסמאנית. עתה עמדה ארצות הברית להשתלט על היבטים מרכזיים של מעמד זה – להגן בצבאה על ממשלות ידידותיות, וכך להיות לשחקנית מרכזית באזור.

דוקטרינת טרומן צפתה הרבה מעבר לקונפליקט המקומי, הרחיבה באופן מרשים את שטחי המלחמה הקרה למאבק כלל-עולמי בין 'סגנונות חיים שונים' והציעה הצדקה כוללת למעורבותה של ארצות הברית בעולם השלישי, לא רק במזרח התיכון. טרומן הציע לסייע לעמים החופשיים להשיג את ייעודם בדרכם שלהם' בהנחה ש'משטרים טוטליטריים שנכבדו על עמים חופשיים כאמצעות תוקפנות ישירה או עקיפה, חותרים תחת יסודות השלום הבין-לאומי ולכן גם תחת ביטחונה של ארצות הברית'. טרומן הציב אמות מידה חדשות ל'אינטרסים' אמריקניים ועולמיים, הרחיב את הגדרתם וכלל בהם גם את התמיכה בעצמאותם של 'עמים חופשיים' הנלחמים בשעבוד.²² נאומו

20 Yergin 1977: 179-192.

21 Cottam 1988: 55-109.

22 על דוקטרינת טרומן והשפעתה ראו: LaFeber 1985: 49-73; וגם: Leffler 1992. נאומו של טרומן מופיע אצל LaFeber 1971: 151-156.

של טרומן נועד 'לחשמל את העם האמריקני' כדי שיתמוך בהגדלה ניכרת של הסיוע ליוון ולתורכיה, ובסופו של דבר 'תמוך בהשתלטות על 'תחומי אחריות' בריטיים כדי להבטיח את המשך קיומן של ממשלות פרו-מערביות בעולם.

אך אפילו בתוך ממשלו של טרומן הייתה אופוזיציה למסגרת העבודה החדשה והיקרה הזאת. שר המסחר, הנרי וואלס, חסידה של מדיניות ה'הסדר החדש' (New Deal), הגיב בעבר למניפסט של לוס בקריאה משלו 'למאה של העם'. ב-1946 הוא ביטא את תסכולו מהתהוותו של סדר עולמי דו-קוטבי, וגינה 'כל רעיון של "המאה האמריקנית" או "המאה האנגלו-סקסית"... כל הישגות של אימפריאליזם, אפילו בחסותה של פצצת אטום אנגלו-סקסית נאורה'.²³ כאשר הוכרזה דוקטרינת טרומן, עדיין לא נקבעה עמדה מגובשת על טבעה של העוצמה האמריקנית: אחרי כמה עשורים של שפל ומלחמה, הסתמנה מגמה ברורה של ברלנות בחיים הפוליטיים האמריקניים בכל האמור בענייני חוץ. לרפובליקנים שמרנים, כמו לליברלים של ההסדר החדש, ובהם וואלס, היו ספקות באשר ל'קס-אמריקנה'. וואלס בממשל טרומן הלכה והתגבשה עמדה נוקשה על טבעה של ברית המועצות, והתחדד הצורך לא רק בהנהגה אמריקנית אלא גם בעליונות אמריקנית.

השקפת העולם שהובעה בדוקטרינת טרומן מצאה את ביטוייה הממושך ביותר, ואולי אף המשפיע ביותר, ב-NSC-68. דוח זה, שנכתב בעבור הנשיא טרומן על מדיניות הביטחון הלאומי, נוסח בשנת 1950 בעיקר בידי פול ניץ' (Nitzze), שהיה אז ראש צוות תכנון המדיניות של מחלקת המדינה. המסמך סווג 'סודי ביותר' עד 1975, וקהל היעד שלו היה קובעי מדיניות מדרג גבוה בלבד. המסמך נועד, במילותיו של מזכיר המדינה דין אצ'סון (Acheson), 'לחבוט בראשם של "ראשי הממשל", כך שהנשיא לא רק יחליט החלטה, אלא שהחלטה גם תכוצע'.²⁴ NSC-68 נהפך במהרה לתבנית שעל פיה ניסחו את אותן העמדות גם בעבור הדוג הבריטורטי הנמוך וגם בעבור הציבור הרחב. אף שסווג 'סודי ביותר', תמציתו של המסמך הייתה ידועה, וכמהלך העשור חזרו קובעי מדיניות שוב ושוב על הנחותיו הבסיסיות. במילותיו של אחד ההיסטוריונים, היה NSC-68 'המסמך שלא נקרא המפורסם ביותר של התקופה'.²⁵

שפתו של NSC-68 והרציונל שעמד בבסיסו עיצבו את המלחמה הקרה במתחים נוקשים ביותר והבהירו שנשקפת סכנה לנאמנויות ולערכים של שאר העולם. המסמך הפריז בערכו של האיום הסובייטי בכך שטען שלברית המועצות היכולת 'לצאת ולנהל מיד' מתקפה ב-זמנית נגד כמה יעדים: ברית המועצות מסוגלת לפלוש למערב אירופה,

23 Yergin 1977: 176. ראו גם: Singh 1998: 480-482.

24 Acheson 1969: 374.

25 Gaddis, Smith, Dean Acheson, צוטט בתוך: 15 May 1993a.

לצאת במתקפה אווירית נגד האיים הבריטיים, לתקוף את ארצות הברית וקנדה בנשק אטומי. לעצור התקפת נגד רבת עוצמה של כוחות מערביים, לנוע לעבר המזרח התיכון ועדיין להחזיק בעוצמה מספקת כדי לנהל פעולות הסחה באזורים אחרים.²⁶ המטרה הכללית של הטיעון הייתה לגייס תמיכה במאבק עולמי נגד הקומוניזם ולהשיג לשם כך הסכמה לשילוש תקציב הצבא האמריקני. כפי שתואר זאת אצ'סון מאוחר יותר, NSC-68 פישט במודע את המצב הפוליטי המורכב: נחמדיות ודקויות פינו את מקומם ל'בוטות, כמעט גסות, בתהליך הצגת עמדה כלשהי... כדי שנקודות מסוימות תהינה מובנות. הבהרנו את עמדותינו מעל לכל ספק ועשינו זאת בדרך הדומה לדרךם של רוב המחנכים, למעשה לא הייתה בידנו אפשרות אחרת'.²⁷

NSC-68 הוא מסמך ארוך ומורכב שזכה לתשומת לב רבה ולפרשנויות של היסטוריונים ושל אנשי מדעי החברה.²⁸ להלן אתמקד בהיבט אחד של המסמך, היבט שהיה רלוונטי במיוחד להצטלבויותיו עם הטקסטים התרבותיים של האפוסים התנ"כיים: הבניית המלחמה הקרה כתחרות עולמית בין רצונות וערכים, תחרות שבמסגרתה היו עבדות, מיניות וחטא נושאים מרכזיים במאבק הפוליטי להשגת עליונות בסדר העולמי שלאחר המלחמה.

NSC-68 מחלק את המרחב העולמי לשני מרכזי כוח: ארצות הברית וברית המועצות. חלוקה זו מקבילה לחלוקה אחרת, זו שבין 'חברה חופשית' ו'מדינת עבדות'. יש עימות בסיסי הטקסט טוען, 'בין רעיון החופש במסגרת ממשל של חוקים, לבין רעיון העבדות במסגרת האוליגרכיה האכזרית של הקרמלין'.²⁹ מדינת העבדות היא התוצאה הבלתי נמנעת של אידיאולוגיה סובייטית. המדינה הסובייטית 'מונעת על ידי אמונה פנאטית, שהיא אנטי-חזו לאמונתנו, ומבקשת לכפות את סמכותה המוחלטת על שאר העולם' (25). ארבעים וחמש שנים מאוחר יותר, נעשה השיח שקשר בין קומוניזם לעבדות כה מוכר עד שהיה לטבעי כמעט; אפילו מי שהטילו ספק במשוואה איברו מערנותם לאור מקוריותו של הצעד. קריאה של NSC-68 במלואו אינה מותירה מקום לספק באשר לעוצמתם הרטורית של הקשרים שנקשרו בין ברית המועצות לעבדות, ובין עבדות ל'השפלה' ול'כניעה' של האינדיווידואל למדינה ול'עיוות' של האמונה הדתית האמתית:

26 Sanders 1983: 30. קטעים מתוך NSC-68, אצל 38 May 1993b.

27 Acheson 1969: 375.

28 ראו: May 1993b: 130-151. האוסף של מאי מקבץ יחידיו גרסאות ערוכות ביותר של כמה מן הפרשנויות ל-NSC-68 ולהתנהלות המלחמה הקרה. ראו גם: Gaddis 1993.

29 הטקסט של NSC-68 מופיע אצל 27 May 1993b, הפניות נוספות מופיעות בסוגריים בטקסט עצמו.

כל רמז לחירות הוא בלתי נסבל כמסגרת חברה הנשלטת בידי אדם אחד או בידי קבוצת אנשים הרוצים בכוח מוחלט. כאשר הרוץ מחזיק בכוח מוחלט – בכוח המוחלט של הרצון בעל העוצמה המוחלטת – כל שאר הרצונות חייבים להשתעבד באמצעות כניעה מרצון, [וזו] השפלה שהפרט מבקש לעצמו מתוך כפיה של אמונה מעוותת. (28)

בהשפעת רעיון העל-אדם מבית מדרשו של ניטשה או בהשפעתה של אידיאולוגיה רבת עוצמה, יקבלו בני אדם, אפילו בשמחה, את שעבודם שלהם. לרטוריקה של התנגדות לעבדות יש הקשרים גזעיים ברורים בהיסטוריה האמריקנית; במסגרת ההיגיון הבינרי של NSC-68, ארצות הברית מובנית כאומה השמה קץ לעבדות גזעית ותתנגד לחירושה של עבדות בכל צורה (סוטליטרי). אך בה בשעה שהקשרים גזעיים של עבדות מועלים, הם גם מעוצבים מחדש: עבדות נהפכת לשעבוד בהסכמה של רצונו של פרט אחד לזה של פרט אחר, ומתקשרת ל'השפלה', ל'כפייה' ולעיוות. 'האמונה המעוותת' של מדינת העבדות מובילה את בני האדם להכפיף את רצונם לרצונם של אנשים אחרים. רודנים שלטו בעבדים בכוח עליונות רצונם. העבד הוא עבד מפני שהוא נכנע; כמו זכר כנוע, כניעתו נושאת את סימני המגדר והסטייה (הומו)סקסואלית גם יחד.³⁰

NSC-68 טוען שמטיפים את האמונה המעוותת של מדינת העבדות לעמי המושבות האימפריאליות לשעבר, ושקיימת סכנה ממשית שהמושבות לשעבר ייכנעו. אפילו בהיעדרה של ברית המועצות, בתהליך התפתחותן של מדינות עצמאיות מתרחשים שינויים בלתי צפויים: 'אנו נתמודד עם העובדה שבעולם מתכווץ, היעדר סדר בין האומות ייהפך לנסבל פחות ופחות'. אם כן, השאלה העולה היא 'אם יכול העולם לשאת מתח זה לאורך זמן מבלי לנוע לקראת סדר כלשהו בהתאם לתנאי של מישור' (52). NSC-68 מציע שעולם משתנה זה דורש יציבות סדר בחסות אמריקנית יכול לספק. ללא סדר כזה, עלולה ברית המועצות לשלוט בקלות על האומות החרשות. החלופה לכוח סובייטי-עולמי, על פי המסמך, היא 'הדגמה' פומבית של עליונות החירות על פני עבדות:

המתקפה על מוסדות חופשיים מתרחשת כעת ברחבי העולם, וכך, בהקשר הנוכחי של קיטוב הכוחות, תבוסה של מוסדות חופשיים במקום כלשהו בעולם היא תבוסה בכל העולם... עלינו לפעול בצוותא

עם בנות בריתנו ועם העמים המשועבדים לשעבר ליצירתה של חברה עולמית המבוססת על עקרון של הסכמה... על רעיון העבדות אפשר להתגבר רק באמצעות הדגמה מתחמנת ועיקשת של עליונות רעיון החירות. (27-31)

בהקשר זה יש לחזק את הרצון של האמריקנים. אם ארצות הברית תיכשל בהתנגדותה לברית המועצות, הרי שתטופח החולשה שנכנעה לעליית הקומוניזם במזרח אירופה ואפשרה את סופן של האימפריות הקולוניאליות. עמידה תקיפה היא התשובה: 'סביר יותר שניכשל בהשגת מטרתנו הבסיסית בשל חוסר הרצון לתחזק אותה, מאשר בשל שגיאה כלשהי שאנו עשויים לשגות או בשל תקיפות שעמן נתמודד בעקבות עמידתנו מאחורי רצון זה' (54). במסגרת שיח זה המאבק על ערכים מקבל ממד היסטורי-עולמי: השילוב של פשעים גזעיים, מגדריים ומיניים של 'מדינת העבדות' דורש שהקומוניזם יפגוש, בכל מקום שיופיע בו, בהפגנה של רצון עליון. לפיכך, הסכמה וכניעות, אמונה ואמונה מעוותת, עבדות וחירות היו למונחים שזורים שכאמצעותם עיצבו קובעי המדיניות את הכוח העולמי של ארצות הברית.

בתגובה להשפעה שהייתה ל-NSC-68 על חוגי הממשל, ארגנה קבוצה ושמה 'הוועדה לסכנה הנוכחית' מסע תעמולה פוליטי לקידום מסקנות המסמך בציבור. חברי הוועדה היו 'אזרחים נכבדים', שלאחר שלמדו את המסמך הסודי, יכלו לצאת לציבור ולומר: 'אנחנו שקולים ואתם יכולים לקבל את דברינו'. משימתם הייתה לשכנע את האומה באמצעות נאומים וראיונות לא רק בצורך להגדיל מאוד את הוצאות הצבא, אלא גם להתחייב להתערב בכל מקום שנדרש על מנת ליצור 'סדר' שיהיה לטובת ארצות הברית. 'הוועדה לסכנה הנוכחית' המשיכה לפעול עד 1953, אז סברו חבריה שמטרתם הושגה. הוועדה התפרקה מתוך ביטחון שהושגה תמיכה רחבה של הממשל ושל הציבור בגידול מתמיד בהוצאות הצבא, בחימושה מחדש של אירופה ובסיוע לה, וכן תמיכה ציבורית באידיאולוגיה אנטי-קומוניסטית.³¹

לנוכח ההיסטוריה הבדלנית של ארצות הברית והעייפות שאחזה בתושביה בעקבות המלחמה, האמינו קובעי מדיניות רבים ומנהיגים בלתי רשמיים שהציבור זקוק לחינוך ולדרבון. ואולם, כבר בסוף שנות הארבעים רוחחה בזירה הציבורית ההנחה שרוב החזקות הקולוניאליות של בריטניה וצרפת יעברו ללא ספק תהליך דה-קולוניזציה וישיגו עצמאות, וכן שארצות הברית תירש את הנהגתו של הסדר העולמי החדש. העיתונות האמריקנית שיקפה את עמדותיהם של קובעי המדיניות

31 Sanders 1983: 45. סנדרס מצטט את צ'סטר ברנרד (Barnard), יושב ראש קרן רוקפלר וחבר CPD.

30 על האבחנה, המעורפלת לעיתים, בין היסוד מגדרי לבין נטייה הומוסקסואלית ראו: Corber 1997: 1-23, 79-204; וגם: Chauncey 1994: 47-130.

בכך שעסקה בהרחבה ברעיונות האימפריה הבריטית ותהתה על השלכותיה. בעיתונות ההמונים ובכתבי העת התבטא עיסוק זה בהתעניינות בקורות המלוכה הבריטית ובכוח הבריטי – התעניינות שערכה פליאה וכוז. בין השנים 1951–1953 למשל, עיסרה המלוכה הבריטית את שער ניוזוויק שמונה פעמים.³² (בתקופה זו נכתב דיווח מורחב אחד בלבד על השימועים של מק'ארתי (McCarthy)). המאמרים האלה שילבו לעתים קרובות מידע על המלוכה בדיון כן על רעיונות העוצמה העולמית של בריטניה. בשלב זה הייתה בריטניה בעיצומה של התמודדות עם מרידות ועם הופעתן של תנועות שפעלו להשגת לעצמאות בהודו-פקיסטן, בבורמה, בצ'יילוק (סרי לנקה), בקניה ובפלסטין, או מיד לאחריה; הצרפתים היו נתונים במצור בוויאטנאם, לאוס וקמבודיה וחזו בניצנים של התנגדות משמעותית באלג'יר. בינואר 1950 תהה ניוזוויק על מציאות זו במאמר שקשר בין מסעותיו האחרונים של שר החוץ ארנסט בווין (Bevin) לבין עתידה הצפוי של יורשת העצר, הנסיכה אליזבת (Elizabeth). משימתו של בווין, הצביע ניוזוויק, הייתה: 'לנהל את פירוקה של האימפריה הבריטית', אימפריה שהחזקה בידי 'בריטניה שכבר לא עמדה במחיר שגבה ממנה הצי'. כאשר תעלה לכס המלכות תירש אליזבת 'אימפריה שהשתנתה ללא היכר'.³³

שלוש שנים מאוחר יותר, פרסם ניוזוויק מאמר ארוך שדיווח על ביקורם הרשמי הראשון של אליזבת, שכבר הוכתרה למלכה, ובעלה פיליפ (Philip), ברחבי הממלכה המאוחדת, בעולם שהשתנה מאוד. יחסו הדו-ערכי של כתב העת כלפי הבריטים והאימפריה שלהם היה בולט. מצד אחד, סיקר המאמר בפירוט את מסעה של אליזבת ותיאר בהתלהבות את המרחק המדויק שנסע הזוג ואת עלויות ההכנה לסיור. למאמר צורפה מפה של העולם, מאוירת בדמויות של מגוון העמים-הילידים שחורי העור של ג'מייקה, אוסטרליה, איי פיג'י ואפריקה ושורטט עליה מסלולה של המלכה. הנתיבים האלה בודאי עדיין נאמנים, הרהר ניוזוויק ו'המראה של הזוג המלכותי יגרום למיליונים בשולי הממלכה לחוש בודדים פחות וקשורים בבטחה יתרה לכתר'. מצד אחר, הצביע המאמר על כך שאין מדובר באותה האימפריה שסבה של אליזבת, המלך ג'ורג' החמישי (George), שלט עליה: הודו היא כבר רפובליקה, פקיסטן התכוננה ללכת בעקבותיה, ומתחים לאומיים ניכרו ברחבי אפריקה. שערור של כתב העת הרגיש נקודה זו בדר-משמעות חביבה; תמונה של הזוג המלכותי בגודל עמוד מלא זכתה לכיתוב באותיות גדולות: 'אליזבת ופיליפ: בקצה (on the edge) האימפריה'.³⁴

32 בשנת 1952 הופיעו בניוזוויק שני סיפורים על המלכה אליזבת (Elizabeth) השנייה ואחר על הנסיכה מרגרט. בשנת 1953 הופיעו מאמרים בנושא ב-6 באפריל, ב-1 ביוני, ב-8 ביוני, ב-12 באוקטובר וב-21 בדצמבר.

33 מתוך: 'Wife, Mother, and Queen to be', *Newsweek*, 9.1.1950, 24.

34 'Elizabeth and Philip: At the Edge of Empire', *Newsweek*, 21.12.1953, 44–46; ראו גם: Louis 1985.

אף על פי שהמונח של היליארד 'עליונות נדיבה' טרם נפוץ, הרגיש הביטוי את התחושה שלעוצמה האמריקנית יהיה בסיס שונה מבסיס עוצמתן של אירופה או של ברית המועצות: 'קהילה נדיבה לא תצטרך לאבד זמן או להשקיע מאמצים כדי להשיב להאשמה ב"אימפריאליזם"', הרגיע היליארד את קוראיו ב-1951. 'משיכתם של גורמים קרובים למרחב הגדול והולך של ריבונות נדיבה צריכה להתבסס על... הרדיפה הנלהבת והמוכרזת של כוחות של רצון טוב להשגת מטרתם ברחבי הגלובוס'.³⁵ ברמת המדיניות, קישרו התחושות האלה בין הכוח הכלכלי והצבאי של ארצות הברית לבין תכנית שהייתה אנטי-קומוניסטית ואנטי-קולוניאלית ותמכה בשווקים חופשיים. הליבה הפוליטית של התכנית הייתה סדרה של בריתות אזוריות ושותפויות דו-צדדיות. מוכן שאנטי-קולוניאליזם אמריקני, עד כמה שאפשר לכטאו באמצעים רטוריים, התמתן לרוב בהתאם לאילוצים של המלחמה הקרה. כך למשל תמכה ארצות הברית בצרפת באמצע שנות החמישים, תמיכה שבמסגרתה העניקה ארצות הברית גיבוי ישיר לקולוניאליזם הצרפתי בהודו-סין וסיפקה סיוע כללי שהביא לחיזוק המערכה הצרפתית נגד האלג'יראים שנלחמו על עצמאותם. מטרת העל הייתה לחזק את היציבות הפוליטית והכלכלית של בנות הברית האירופיות, ובו בזמן להחליף או לצמצם את השפעתן באזורים בעלי חשיבות צבאית או כלכלית בעבור ארצות הברית.

חשיבותו המיוחדת של המזרח התיכון במסגרת השיח על הנדיבות העליונה נובעת מחשיבותו של משאב הנפט בעבור המערב (ובעבור המזרח) וממיקומו הגיאוגרפי של האזור – גובל בברית המועצות, באירופה ובים התיכון. במהלך שנות החמישים זכה אינטרס זה לביטוי פומבי בהקמת ארגון הברית המרכזית (Central Treaty Organization) (1955), בחמש פעולות צבאיות גדולות (או איומים בפעולה צבאית), ובתכניות סיוע צבאי או כלכלי לערב הסעודית, לתורכיה, לישראל וליוון.³⁶ המזרח התיכון לא היה האזור החשוב היחיד; עם זאת, הוא שימש כמה מרכזית להדגשת מעמדה העליון של ארצות הברית בתקופה שלאחר המלחמה, הן ביחס לבנות הברית האירופיות, והן ביחס למושבות לשעבר ולאומות העוברות דה-קולוניזציה.

המזרח התיכון היה חשוב בשיח על העליונות הנדיבה מסיבה נוספת: לייצורן של משמעות הקשורות במזרח התיכון הייתה חשיבות כללית לשם הבניית כוחה הבין-לאומי של ארצות הברית בתקופה שלאחר המלחמה. ייצוגים של האזור בתרבות הפופולרית שאבו מסיפורי התנ"ך, סיפורי מוסר בעלי הטיה דתית והיסטוריה עתיקה.

35 Hilliard 1951: 71.

36 הפעולות הצבאיות התקיימו באיראן (1953), סואץ (1956), ירדן (1957), סוריה (1957) ולבנון (1958).

אלה שימשו יסודות לבנייתן של משמעויות אסוציאטיביות רב-ממדיות לפוליטיקה בת הזמן וליחסים הבין-לאומיים. סרטי האפוס התנ"כיים היו בעלי משמעות כמובן זה, לא רק בשל מה שאמרו על המזרח התיכון, אלא גם בשל מה שאמרו על העולם בשם המזרח התיכון.

ה'היסטוריה' של האפוס

האפוסים התנ"כיים הוצגו בשנות החמישים לא רק על מסכי הקולנוע; הם היו נגישים לקהל גם באמצעות מגוון סוגי שיח חוץ-קולנועיים. האפוסים היו ייצוגים רב-טקסטואליים. הם עוצבו באמצעות ביקורות ונדרשו במספר רב של עיתונים וכתבי עת, הם היו אירועים בפני עצמם.³⁷ תשומת לבו של קהל היעד הופנתה לכך שהאפוס התנ"כי מציע יותר: מסך רחב יותר, סרטים ארוכים יותר, והזדמנות ליהנות מתיאורים מציאותיים ומדויקים מבחינה היסטורית של מראות ושטחים גדלים והולכים. כמו הדימויים של ארץ הקודש במאה השמונה-עשרה, הסרטים האפיים הבטיחו ידע היסטורי ורתי, בד בבד עם הבטחה ל'נופים' (views) ולמראות. מאז שהרחיב NSC-68 את זירת האינטרסים החינוכיים של ארצות הברית לקנה מידה עולמי, הכניס השיח החוץ-קולנועי, זה שאפף את הסרטים התנ"כיים ועסק באפוסיות ובמהימנות, את המרחב העצום של 'היסטוריה', 'תקופת התנ"ך' ו'דת' למחוזותיו של הצופה הידען. עד לעת האחרונה, היה המחקר על אודות האפוס התנ"כי דל ביותר.³⁸ חוקרי קולנוע והיסטוריונים שעסקו בסוגה זו ראו בדרך כלל בתוכן הדתי תוכן שטחי, ופטרו אפוסים כמו 'גאות וזוהר' בכנותם אותם 'דרמות תלבושות', שתפקידן היה להתחרות בהופעתה של הטלוויזיה בהצגת מופעים יקרים ומחזות בעלי אופי מיני.³⁹ כמה וכמה מבקרים הלכו בדרכו של דה-מיל וראו בסרטים אלו אלגוריות פשוטות על המלחמה הקרה, בברואה של אידיאולוגיה מבוססת ולא טקסטית פוריים בזכות עצמם. אלן נדל (Nadel), לדוגמה, קרא להבין את עשרת הדיברות כמונחים של מדיניות הבלוימה

37 על צפייה ועל שיח חוץ-קולנועי ראו: Hansen 1991; וכן Williams 1989.

38 ניתוח מועיל אפשר למצוא אצל Babington and Evans 1993. סיכומם את מצב המחקר על אודות סרטים דן בכמה מחקרים קצרים יותר, בהם פרק העוסק באפוסים מתוך ספרו של מייקל ווד (Wood 1989). דיוגו של סטיבן גיל (Neale 1980) וכן ניתוחו של גיל דלויז (Deleuze 1986).

39 בספרו העוסק בקולנוע המסך הרחב, בלטון מזכיר בקושי את הסוגה המובילה בעת ראשית השימוש במסך הרחב ומתאר אותה כפשוטות 'תמונות של תלבושות היסטוריות' שנועדו למצוא חן בעיני קהל מבוגר, 83: Belton 1992. ניתוח העוסק גם בהיבט הדתי הוא ניתוחו של תומאס פאולי (Pauly 1980).

ומדיניות החוץ האמריקניות במזרח התיכון, אך ניתוחו נשען על פרשנות אלגורית מילולית למדי. כך למשל טען שבעולמם של המצרים אפשר להצביע על שלושה אתרי עימות עיקריים, 'כל אחד מהם תואם מעמד סוציו-אקונומי באמריקה שלאחר המלחמה'.⁴⁰ גישה זו מצביעה על סוג של כוונה אידיאולוגית דקדנית ומודעת שרק סרטים מעטים אכן מציגים.

הריון על העבודה התרבותית של סרטים היסטוריים באופן כללי היה מבטיח יותר. לדברי ויראן סובצ'אק (Sobchack), האפוסים ההיסטוריים עוסקים בהיסטוריות לא פחות מאשר במאורע היסטורי מסוים. 'האפוס ההיסטורי ההוליוודי', היא כותבת, 'מרכזי להבנתנו את מה שאנו מכנים "היסטוריה" ו"היסטוריה" כמו כל עבודת מחקר אקדמית'.⁴¹ אכן, כאשר העלה דה-מיל את האפוס התנ"כי הראשון שלו בעידן הקול, שמשון ודלילה (1940), יצא התחקירן הראשי, הנרי נירדלינגר (Noerdlinger), לארבעים ערים למסע הרצאות על הרקע ההיסטורי של הסרט. המועצה הבין-לאומית לחינוך נוצרי אישרה את הסרט, אם כי נאמר עליו גם שיש בו נופך חילוני מסוים בכך שהוא חוזר לימים של תצוגות אופנה מזרחיות בחנויות הכולבו. ואכן, סיפור שער בניחוץ דיווח שמעצבים עיצבו בגדי נשים כהשפעת תלבושות התקופה המינואית שהופיעו בסרט.⁴²

האולפנים והתקשורת נקטו שלל צעדים כדי להקנות לאפוס התנ"כי מעמד של 'היסטוריה'. המפיקים של עשרת הדיברות, למשל, הרגישו את המחקר המעמיק ויוצא הדופן, לכאורה, שעמד בבסיס הסרט; ורבים מהראיונות ומהמאמרים בעיתונות הפופולרית שבו וחזקו קביעה זו. הניו-יורק טיימס חזר על טענות האולפן שלפיהן 'המחקר ההיסטורי לבדו עלה מאות אלפי דולרים והוא כולל מידע מכ-1,800 ספרי יעץ ודבבות מסמכים מכמה יבשות'. הטיימס דיווח שדה-מיל הקדיש 'שלוש שנים ו-300,000 דולר למחקר'.⁴³

נוסף על כך, דה-מיל ונירדלינגר פרסמו ספר מרשים למדי, משה ומצרים, ובו תיעוד של כל המקורות ששימשו ליצירת הרקע לסרט. הספר מתאר את חייו של משה, את תקופתו ואת הסיפור ההיסטורי של יציאת מצרים כפי שתואר בכתבי 'ההיסטוריונים הקדמונים'. בשל הסתמכותם בעיקר על מקורות של מלומדים דתיים,

40 Nadel 1993: 421.

41 Sobchack 1990: 26. ראו גם: Rosen 1984.

42 'In the Great Tradition?', *Newsweek*, 28.11.1949, 70.

43 Hill, Gladwin, 'Most Colossal of All', *New York Times*, 12.8.1956. הודפס מחדש בתוך: Monaco 1991 vol. 6: 122-123; וגם: 'The Ten Commandments', *Time*, 12.11.1956, 122-123.

נוצרים ויהודים, שימש הספר אסמכתא בלתי רגילה לסרט, אסמכתא היסטורית ודתית כאחת. הקדמתו של דה-מיל למשה ומצרים חידדה את טענתו לסמכות היסטורית. בכך שתיעד את הבסיס להחלטותיו באשר למה להציג בסרט ואיך, הרגיש דה-מיל שתפקיד הבמאי דרש ידע והתבסס על שליטה בחומרים היסטוריים. הוא ציטט באריכות-מה מכתב שקיבל מ'פרופסור חשוב' שהתפעל מכך: 'האתגר שאתה בוודאי מתמודד עמו... גדול אף מאתגרו של ההיסטוריון... עליך לפתור כל בעיה, ולו הקטנה והזניחה ביותר...; אינך יכול לומר, כמו ההיסטוריון, "אינני יודע"'.⁴⁴ אם כן, מיצובם של הסרטים כהיסטוריה, הצביע לא רק על חשיבותן המוסרית של היסטוריות מוסרטות, אלא גם על סמכותן של הבמאי כהיסטוריון.

כמעט בכל המקרים, טענות התקשורת לידע היסטורי היו קשורות ברטוריקה נלהבת אפילו יותר, ונעשה שימוש במושגים כמו 'ענקיות' והטבעת חותם, רטוריקה שהעניקה לאפוסים את הסמכות העליונה שדרשו. מצב זה נבע בחלקו מהקישור הייחודי שנוצר בין האפוס התנ"כי לבין תחילת השימוש במסך רחב בתחילת שנות החמישים. אף שטכניקות המסך הרחב שימשו כמגוון סרטים, בהם גם מערבוניים וסיפורי הרפתקאות, זכה האפוס התנ"כי במהרה להגדרה 'סוגת המסך הרחב'.⁴⁵ כמה סרטים תנ"כיים נעשו אמנם לפני הופעתו של המסך הרחב, בהם שמשון ודלילה של דה-מיל (1949) וקור ודיס (1952), אך עם הופעת הסינמסקופ ב-1953, הופק כל אחד מהם בפורמט מתאים. אולי אין זה מפתיע שההפקה הראשונה של הסינמסקופ הייתה האפוס התנ"כי הגלימה. בהצגת הבכורה של הסרט בתאטרון רוקסי בעיר ניו יורק, בספטמבר 1953, נכחו 6,500 מוזמנים, ויותר מששת אלפים צופים התגודדו מחוץ לתאטרון לצפות במפורסמים.⁴⁶ הסרט, המבוסס על רבי-מכר, היה פופולרי ביותר. הוא שבר את שיאי המכירות של השבוע הראשון בגרפו יותר מ-20 מיליון דולר ב-1953, שיא שהוזמן השוואה לסרט הפופולרי ביותר עד אז, חלף עם הרוח. בהתלהבות הציבורית, הן בתעשיית הקולנוע הן בעיתונות הפופולרית, השתלכו ההתרגשות מזהאפקטים הטכניים של הסרט עם השיח המקובל כבר על סמכותו התנ"כית.

44 Noerdlinger 1956: 1.

45 סרטי מסך רחב בפורמט זה או אחר כיכבו ברשימות הסרטים הנצפים ביותר בשנות החמישים. אחר-עשר מתוך שניים-עשר הסרטים הריוחיים ביותר בין השנים 1953-1959 הופצו בפורמט רחב. רוגמאות לסרטים לא-תנ"כיים הן: 20,000 מיל מתחת לפני המים (1955); מטביב לעולם בשמונים יום (1957); ימיה האחרונים של מופעיי (1960) ואל-סיד (1961). Pratt 1985: 65-66; Gomery 1992; Hinch 1985; Belton 1992: 238-246.

46 '6,500 see the Debut of CinemaScop, New Film Process, in "The Robe", New York Times, 16.9.1953. הדפס מחדש בתוך: Monaco 1991, vol. 6.

היסטורית, ועם הבעות ההתפעלות מעליות הסרט ומן ההכנסות הצפויות ממנו. נראה ששילוב זה הזמין הפרזה לצד עוקצנות. הערתו של מייק קונולי (Connolly), בעל הטור בהוליווד ריפורטר, מרגימה זאת: 'הגלימה פשוט חייב להיות [הסרט] המכניס ביותר בכל הזמנים. הסרט עשוי להשיג אף את התנ"ך ברשימת רבי המכר'.⁴⁷ למעשה, מבקרי האפוסים התנ"כיים לא יכלו להימנע מלדון ב'ענקיות' של הסרטים, ומאמרי היחצנות בלייף ובלוק פתחו כמעט תמיד ברשימות ההוצאות והעליות הנוספות שהצטברו לחובת ההפקה, ובדיווח מפורט על פזרנות ההפקה ועל מספר השנים המרשים שארכה הכנת הסרט.⁴⁸

שיאן של הטענות החוץ-קולנועיות בדבר ה'אפוסיות' הגיע כנראה עם עשרת הדיברות, וסקירות ומאמרים ערמו שבחים על גבי שבחים: הסרט היה 'ענק', 'נהדר', 'מרשים', 'גדול מכולם'.⁴⁹ לייף תיאר את דה-מיל ואת הסרט במונחים משבחים במיוחד, והודיע לקוראים שבאתר ההסרטה במצרים וידא דה-מיל ש'הכול התנהל בהתאם לקנה המידה הגדול שהוגדל לו'. המאמר הרחיב בדבר מספר האנשים בצוות ההפקה, מספרם הרב של בעלי החיים שנידו ומידותיה הגדולות של התפאורה. נוסף על כך, הרשויה דה-מיל לפרעה עצמו: 'כשהוא חרור ברוח התנ"כית, קבע את אופי גישתו הכללית חודשים לפני כן כאשר פנה לכותביו בעניין המטלה הניצבת בפניהם. "וייכתב הדבר, רבותי!" אמר. "וייכתבו" וכעת זה נעשה'.⁵⁰ אפילו מבקרים שגינו את הסרט, דיברו עליו במונחים של אירוע משמעותי. הטיים, למשל, לא הגדיר אותו במילים 'פשוט רע', אלא במילים 'אולי הסרט הולגרי ביותר שנעשה אי-פעם', והמשיך להצביע על כך שדה-מיל בנה את אתר ההסרטה הגדול ביותר בהיסטוריה.⁵¹

אין זה מקרה שהפקת אפוסים תנ"כיים הייתה ברובה תופעה אמריקנית. הכמיהה ל'אפוסיות' בארצות הברית לוותה במשאבים שנדרשו כדי לבצע את המפעל האפי של עשיית סרטים, ובפרסום ברשתות ההפצה העולמיות, שיכלו לעשות מפעל זה לרווחי. לאחר מלחמת העולם השנייה, יכלה הוליווד להמשיך ולהרחיב את מערכת ההפצה

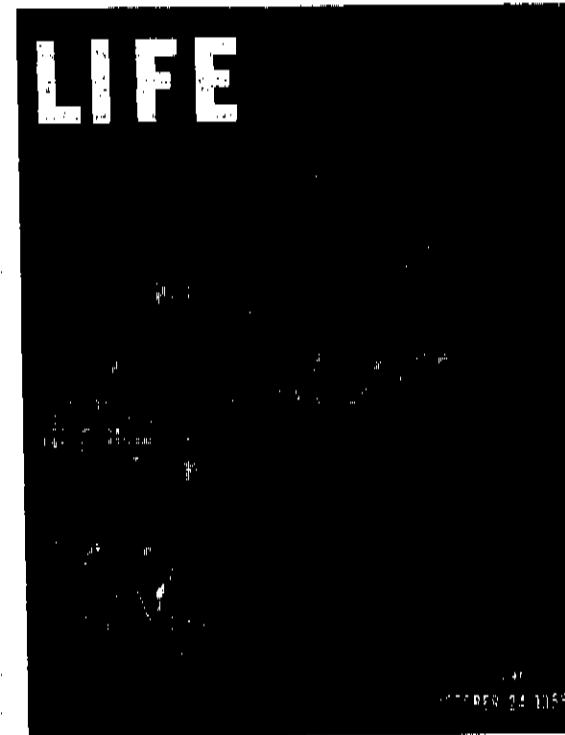
47 צוטט בתוך: 'Birthday of the Revolution', Time, 12.10.1953. תומס פאולי דן בפופולריות של האפוסים התנ"כיים המוקדמים במאמרו: Pauly 1980: 469-471.

48 כמה רוגמאות נוספות: 'DeMille's Greatest', 'The Robe', Look, 8.9.1953, 70-73; Life, 12.11.1956; וגם: Coughlan, Robert, 'The General's Mighty Chariots', Life, 16.11.1959, 118ff (על בן חור).

49 Hill, Gladwin, 'Most Colossal of All', New York Times, 12.8.1956; הדפס מחדש בתוך: 'In the Grand Tradition', Newsweek, 5.11.1956; Monaco 1991, vol. 6: 6. DeMille and Moses', Look, 27.11.1956, 77.

50 'DeMille Directs His Biggest Spectacle', Life, 24.10.1955, 143.

51 'The Ten Commandments', Time, 12.11.1956, 122.

הסרט עשרת הדיברות (Paramount Pictures, 1956) על בריכת כתב העת לייף (Life) באוקטובר 1955, שנה לפני צאתו לאקרנים. התמונה באדיבות כתב העת לייף, הוצאת טיים (Time) בע"מ.

הביץ-לאומית החזקה שלה כדי לבסס את שליטתה המוחלטת כמעט בקולנוע העולמי. למרות המשמעות הכלכלית של קהל כלל-עולמי זה, ההקשר האינטרסקטואלי של הסרטים האלה הגדיר אותם ואת קהל הצופים שלהם כאמריקנים במפורש. כריסטיאן מץ (Metz) טען שצופים חווים את 'הזדהותם הראשונית' עם הירע שהמצלמה שולטת בו בהיותה סוכנת עליונה. הזדהות שחש הקהל עם הרמות על המסך עוזרת, אך היא משנית ואינה חיונית להכנסת הקהל לסיפור.⁵² טיעונו של מץ יעיל אם בוחנים את ההשקפה ההיסטורית המסוימת שעיצב האפוס אצל הצופה. אף שגיבורי האפוסים

52 מץ מתאר את 'הזדהותם הראשונית' של הצופה 'עם הסוכנות (הבלתי) נראית של הסרט עצמו כשיח' בתוך: Metz 1982: 98.

היו דמויות 'חיוביות' בדרך כלל, הקהל האמריקני החמן לחוש רגשי הזדהות עזים לא רק עם תיווכה של המצלמה, אלא גם עם יוצרי המופע. ביחסי הסמכות האלה נכללו הצופים במרומו באמצעות גישתם לירע שצבר יוצר הסרט ובאמצעות השתתפותם בגדולתו – באפיות – של הצגת הסרט. אף על פי שבאופן תאורטי יכול כל צופה להזדהות עם ההפקה, השיח החוץ-קולנועי הצביע על כך שרק הוליווד (משמע אמריקה) מחזיקה במשאבים ובארגון הנחוצים להפקת סרט אפי.

הזדהות עם תהליך ההפקה אפשר לקהל הצופים להשתתף בטענות ההיסטוריות של הסרט. ייצוגים היסטוריים, ספרי לימוד או מחקרים, היו מרכזיים בדרך כלל בהבניית זהויות לאומיות. אומות זקוקות לסיפורים, לתיאורים של ההיסטוריה הייחודית של 'אנשים' האמורים ליצור את הקהילה הלאומית.⁵³ ההיסטוריות המסופרות באפוסים לא היו, למראית עין, על אמריקנים, ובכל זאת סימנו הסרטים את האמריקניות של גיבוריהם, נושא שאדון בו בהמשך. מעבר לכך, השיח על האפוסיות מעלה את האפשרות שהקהל רוכש לעצמו ידע היסטורי נרחב שהוא גם צורה של כוח לאומי המיוחד לצופה האמריקני. הדבר דומה לאופן שבו דוקטרינת טרומן דרשה מהאמריקנים, באמצעות מדיניות העליונות הנדיבה, ללמוד על עולם העלול להיות לא מוכר להם, ואז גם להתערב בו. 'אפיות' מיצבה את תעשיית הסרטים כסוג של כוח אמריקני – ואת החליכה לקולנוע כהשתתפות מעשית ונגישה במערכת יחסים מוכרת זו.

אנשי האפוסים

הסרט קור ודיס (1952) נפתח בצילום בעל עומק שדה רחב (long shot) של דרך מתפתלת בנוף ירוק ושל סוסים וגברים הנראים צועדים במרחק. אז עוברת המצלמה לצילום מהחזית של חייל על סוס, וממנו למתופפים ולחיילים נוספים הצועדים בדרך המאובקת. כמה מהחיילים מולקים וידיהם ורגליהם אטורות בשלשלאות. רעש ההצלפות שברקע משמש פיסוק לקולו של הגבר המספר:

רומי האימפריאלית היא מרכז האימפריה, השליטה הבלתי מעורערת של העולם. אך באורח בלתי נמנע, עם הכוח באה השחיתות: חייו של אף אדם אינם בטוחים, הפרט נתון לחסדי המדינה, רצח מחליף את הצדק... שליטי אומות כבושות מסגירים את נתיניהם חסרי הישע לכבלים. רמי מעלה ופשוטי עם גם יחד הופכים לעבדים ולבני ערובה.

53 Bhabha 1990; Rosen 1991.

אין מפלט מהשוט ומהחרב. נדמה שאין כוח עלי אדמות המסוגל לזעזע את יסודותיה של פירמידת הכוח והשחיתות, של הסבל האנושי ושל העבדות...

כוח שכזה אכן עלה, וזו הייתה משימתו של קוו ודיס: לספר את סיפורה של ראשית הנצרות, האמונה החדשה, שתקרא תיגר על האימפריה הרומית העתיקה ותסלול את הדרך ל'תרכות חדשה וגדולה'. לסרט בן-חור עלילה דומה מאוד – אנשי יהודה ה'פורעים' מתקוממים נגד השלטון הרומי האכזר, ונוכחותו של ישו הנוצרי מסמנת את בואו של סדר חדש. בעשרת הדיברות הרקע הוא מצרים האימפריאלית ולא האימפריה הרומית, העריצות והעבדות קשורות בשמו של רעמסס המושחת והחצר המצרית, ומשה מייצג את 'העם' שיבנה סדר חדש.⁵⁴

כל ההיסטוריות העתיקות המתוארות באפוסים התנ"כיים היו סיפורים אוניברסאליים מאותו סוג: היסטוריה של 'העם' – אם להשתמש במושג המקובל מעולם הקריינות – עברי או נוצרי או שניהם גם יחד, המנהל מאבק אמיץ בדיכוי ובעבדות. העלילות חושפות באורח כללי נמנע את אופיים הרדני של המשטרים האימפריאליים הקדומים, הרומי או המצרי, ומלמדות שהאימפריה הקדומה שוקעת. והסיפר בונה חלופה, לאומיות עברית-נוצרית, אינדיבידואליסטית, העולה מבחינה פוליטית, מוסרית ומינית על הסדר הישן שהיא עומדת לסלק. בכל אחד מהמקרים, עם, דמוקרטי במרומו, מתקומם נגד האימפריה והעבדות, ודת לגיטימית מתמודדת מול האמונות המוסעות של הסדר הישן. בעזרת מערכת רבת עוצמה של הקבלות, חפיפות וסמלים, ההיסטוריות העתיקות של הסרטים, היהודית והנוצרית, מונות בחשיבות בעלת משמעות לאומית. כך, ההיסטוריות האלה שבות לאיתנו ונעשות 'עבר שמיש' המתאים לרמינגה של 'אמריקה' כרגעי שקיעתה של אירופה.

האפוסים בנו את ההיגיון המוסרי והפוליטי שלהם בעזרת ארגון המרחב. בסרט בן-חור, לדוגמה, גיבור המחזה, יהודה בן-חור (צ'רלטון: הסטון (Heston)), נע בשלושה סוגים של מרחבים: המרחב האימפריאלי, מלא העבדים וחוקי המבטחים הלאומי. שלושת מחוזות המוסר האלה נרשאים משמעויות חברתיות ופוליטיות ייחודיות. בתחילת הסרט יהודה הוא מנהיג עשיר ומכובד בפרובינציית יהודה, אף על פי שכהיותו יהודי החי תחת עולה של האימפריה הרומית, חירותו ועצמאותו מוגבלות. כבר מהתמונה הראשונה בסרט, הקהל מקבל רמזים למשקלו המרכזי של

54 מרכיב עלילתי חשוב זה אופייני לרוב האפוסים הדתיים של התקופה, ובהם למשל: שמשון ודלילה (1949), דוד ובת-שבע (1951), הגלימה (1953), המצרי (1954), דמיטריס והגנרליטור (1954) וארצם של הפרעונים (1956).

המרחב האימפריאלי. לשם כך משמשות תמונות חוזרות ונשנות של העוצמה הרומית: מסדרים צבעוניים ובזבזניים; צעדות צבאיות מתמשכות וארוחות מפוארות. אחד מיתרונותיו של המסך הרחב היה שהוא אפשר הצגה של מראות פנורמיים שכמותם טרם נראו, מראות שאפשרו ייצוגים נרחבים של ההדר האימפריאלי. בדרך כלל, ניצלו האפוסים עד תום את ההזדמנות ופתחו בכך פתח למבקרים לבטל אותם כ'דרמות לבוש', שעיקר עיסוקן בתלבושות. אך הייצוגים של המרחב האימפריאלי היו למעשה רוויים במשמעות. בבן-חור האימפריה מוצגת על ידי הצעדות שחילים רומים עורכים לאורכה של ירושלים, בתי המרחץ הרומיים שהמושל הצבאי מסאלה וקציניו מתרגעים בהם והעיר רומא עצמה. סצנות אלו מתאפיינות בתאורה לבנה ובהקט, ובמספר רב של צילומים ארוכים ופנורמיים. הצבעים מבריקים ולעתים מפוארים, אך אף פעם לא חמים – הצבעים הראשונים, בעיקר לבנים ואדומים, הם השולטים. המרחב האימפריאלי איננו מרחב שהקהל מזוהה אליו; הגישה אל המרחב והארגון שלו כמופע וכהצגה לראווה, מציבים את הקהל במעמד של צופה מרוחק.

העלילה מציבה את יהודה נגד נציגי רומי בעיקר באמצעות עימותו עם חבר הילדות שלו – מסאלה, שגדל ביהודה אך עבר לרומא ועלה בסולם הדרגות. כאשר חוזר מסאלה לפרובינציה, הוא מנהיג רומי ועל כן מרכז; שגיאתו נעוצה באמונתו שיהודה ישתף עמו פעולה. כאשר יהודה מסרב לסייע לו, מסאלה עוצר את אמו ואת אחותו באמתלת שווא, ואותו דן לעבדות בספינה רומית.

ספינה זו היא מרחב העבדים; על הספינה יהודה הוא רק עוד אחד ממאות הנידונים שחתרו והניעו אותה, והוא ידוע כמספרו בלבד – 41. סצנות השבי של יהודה מרגישות את גופיהם הצפופים והמויעים של בני האדם. המצלמה נעה באי-נוחות אל בטן האנייה ומחוצה לה, מציצה לתוך הכור האפלולי, או מכוונת כלפי מעלה ומצלמת את הסיפון המואר באור עז מבעד לסרגי בטן האנייה. כמו הכלא הרומי שאמו ואחותו של יהודה כלואות בו, גם מרחב העבדות נמצא מתחת לאתרי הסמכות הרומית, ומקושר בהכרח לצדו האפל של הכוח חסר הצדק.

המרחב השלישי מציג סדר חלופי לקשר בין העבר לאימפריה. התיאור הטוב ביותר לקשר זה הוא – מרחב 'לאומי'; הוא מייצג את האופי הדמוקרטי של אופוזיציה אנטי-אימפריאלית, וכן את ההבטחה ואת התקווה למתן חירות ליהודים הנלחמים ברומי. ביתו של יהודה בן-חור, לפני הריסתו בידי הרומים, היה מרחב כזה. הצילומים צולמו באור רך, אתרי ההסרטה עוצבו בצבעים חמים והדמויות הולבשו בכגדים וזרמים ופשוטים המציירים את הדמוקרטיה כאסתטית. ביתו של השיח' שסייע ליהודה להכין את נקמתו במסאלה גם הוא מקום מאיר פנים: הברנוזה בהקט והצבעים האדומים עשירים – בניגוד בולט לצבעי האדום הנוקשים של רומי; הדמויות שבו צולמו צילומי תקריב מהמותניים ומעלה, והשיחות נערכות ברכות ובעליות.

יהודה בן-חור (צ'רלסטון הסטון) ניהנה מארוחת בביתו של ש"ח' אלדרהים (היו גריפית') בבן-חור (MGM, 1959). הרעות ביניהם מכנה את אחד המרחבים הלאומיים של בן-חור כמרחב מסביר פנים. באדיבות ארכיון תצלומי הקולנוע של המוזיאון לאמנות מודרנית (MOMA).

הניגוד בין המרחבים השונים והסדר המוסרי המתקשר לכל אחד מהם, מתחדד עוד יותר כאשר הם מתנגשים זה בזה. למשל, בשלב מוקדם בסרט המושל הרומי החדש של יהודה צועד ברחובות ירושלים. צעדתם של הרומים ברחובות הצרים יהירה ומפחידה. החיילים, בצבעי אפור, לבן ואדום מוקפים באבק ומצולמים באור יום לבן. המעברים מצעדת החיילים אל היהודים הצופים בה מהצדדים יוצרים ניגוד חי: היהודים מצולמים מהמותניים ומעלה וצילומי התקריב מראים שניים או שלושה פרצופים בבת אחת, מוארים בצהובים חמים. היהודים לבושים בצבעי חום פשוט או קרם; לבושם הביתי חסר יומרות, שימושי, ועם זאת נעים לעין.

הסרט עשרת הדיברות משתמש באסטרטגיות דומות. העלילה, גם זו בכיכובו של צ'רלסטון הסטון בתפקיד משה, מתמקדת במודעותו המתחדדת של משה לכך שהוא אינו חלק מהשושלת המצרית השלטת ולעולם לא יוכל להיות חלק ממנה. הוא מגלה שהוא עברי, מפסיק לחזר אחר נפרטירי, היפיפייה המצרית (אן בקסטר), ויוצא למדבר

למצוא את ייעודו האמתי. מהרגע שבו עוזב משה את החצר המצרית, מציג הסרט ניגוד מתמשך בין העברים למצרים, ניגוד המקודד באמצעות צבע ותאורה. למשל, במהלך הסצנה של יציאת מצרים, אמנם תנועת המוני העברים מיוצגת באמצעות צילומים פנורמיים של קהל, אך בשוליהם משולבות תמונות המאירות שתיים או שלוש דמויות, בדרך כלל ילדים, המגלמים את תפקיד 'בני האנוש' ומספקים דרמות הומוריסטיות קטנות (שלושה ילדים נאבקים להניע פרד; תינוקת רודפת אחרי להקת אווזים; שני ילדים מתארים בהתרגשות את האירועים לסבם העיוור). העברים לבושים בגדים בצבעים חומים חמים ומדי פעם בפעם בצבעים כחולים שקטים או צהובים רכים. המונטאז' של יציאת מצרים ניכר גם בקריאה המתמידה, ואפילו יוצאת הרופן, בשמותיהם הפרטיים של האנשים; עם תנועת המצלמה דרך הקהל, העברים קוראים זה לזה בשם: רבקה, רחל, בנימין, נעמי, יהושע. באמצעות השימוש בשמות וכתצולומי התקריב הרבים, שילובן של התמונות ההומוריסטיות וההתמקדות בילדים, מסמן הסרט את המרחב העברי ביציאת מצרים כמרחב פרטי ומזמין.⁵⁵

לעומת זאת, המצרים הרודפים אחרי העברים מיוצגים כמעט אך ורק באמצעות צילומים פנורמיים של המוני חיילים וסוסים, ובמעברים אקראיים בלבד אל פניו הכועסות של רעמסס (יול ברינר (Brynner)) המוביל אותם לאכדון. החיילים המצרים הם גדרים בלתי מובחנים של כחולים, לבנים וחומים מכוערים; צילומים רחבים מאוד מגדירים את המרחב האימפריאלי כטוטליטרי, מרחב ללא פרטים. פרעה, העריץ והשתלטן, הכפיף את החיילים לרצונו – הם עבדים במדינת עבדות.

האפוסים מבנים את הלאומיות העברית/הנוצרית כיורשת העליונה מבחינה פוליטית ומוסרית של השלטון האימפריאלי ושל מדינת העבדות. במסגרת השיח המקודד של הסרטים, העברים והנוצרים פועלים בורכים מורכבות כדי לייצג את האימפריה החדשה שהם יובילו אליה. הטענות בדבר שיעור קומתו המוסרית של 'העם' מעורדות, ברמה מסוימת, קונטראיות פשוטות למלחמה הקרה. עלילות הסרטים והסיפורים שלהם מצביעים על כך שהרומים והמצרים הם טוטליטרים – דיקטטורים ואדוני העבדים אשר, במילותיו של דה-מיל, הופכים 'את הגברים לרכוש המדינה'. החלופה למדינת העבדות היא מרחב דמוקרטי של מפגש בין בני אנוש. בסרטים ש'העם' בהם הוא הנוצרים הראשונים (כמו בקו ודיס ובהגלימה), הקישור שלו לאמריקנים נרמז באמצעות שימוש בלשון אנטי-קומוניסטית בעלת גוון דתי, גוון המקבל משנה תוקף לאור ההיסטוריה הארוכה של זיהוי נצרות עם אמריקניות בתרבות הפוליטית האמריקנית.⁵⁶

55 ברוס בבינגטון ופיטר ויליאם אדונס מצביעים גם הם על ההתייחסות לעברים כאל פרטים (Babington and Evans 1993: 63).

56 ראו למשל: Hutchison 1987.

למעשה, האמריקניות של 'העם' נרמזת אפילו כאשר הסיפור מתמקד בעברים הקדמונים (כמו למשל בעשרת הדיברות ובבן-חור). כידוע, הצגת המסורת היהודית כ'פרהיסטוריה' של הסיפור הנוצרי הוא צעד קלאסי של התאולוגיה הנוצרית, כפי שעולה מהביטוי 'הברית הישנה'. בהתאם לכך טען אלן נדל (Nadel) שהעברים בעשרת הדיברות מוצגים פחות כיהודים ויותר כפרוטו-נוצרים: הפרטים בחייו של משה מקבילים לסיפורי השליחים ולחיי ישו וסצנת הפסח הראשון היא העתק של האיקונוגרפיה הנוצרית של הסעודה האחרונה – משה במרכזו של שולחן ארוך והאחרים מתגורדים סביבו.⁵⁷ הסרט בן-חור פועל מתוך היגיון דומה. יהודה בן-חור מוצג באופן ברור כיהודי (לפחות פעמיים במהלך הסרט אנו רואים את יהודה משעין את ראשו כנגד רלת מעוטרת בסמל יהודי, בפעם הראשונה מגן דוד ומאחר יותר מזוהה). ואולם עדיין סיפורו הוא סיפור נוצרי: דרכו מצטלבת בדרכם של ישו וחסידיו באין-ספור אופנים; ובסוף הסרט יהודה מובל בידי אסתר, אהובתו היהודייה (שאת דמותה מגלמת השחקנית הישראלית חיה הררית), לנהוג בהתאם לדרשותיו של 'הרבי החרש'. נוסף על כך, אירועים נסיים בחייו של יהודה מוצגים כעדות לאמתותו של התיקון שערכה הנצרות ביהדות. דרך הפיכת היהודים לנוצרים, העלילות מזמינות קריאה המזהה את העברים/נוצרים עם האמריקנים ואת האתאיסטים או עובדי האלילים הרומים/מצרים עם הקומוניסטים.

ויהי זה של העברים הקדמונים עם נצרות ואמריקניות עשה ללא ספק את עבודתו התרבותית בשנות החמישים, כאשר היטמעות יהודים בחברה האמריקנית הייתה סוגיה מרכזית, הן בארגונים פוליטיים יהודיים והן בהוליווד. בראשית התקופה שלאחר המלחמה הפיקה הוליווד כמה 'סרטי בעיה' על האנטישמיות, שעסקו כולם בחוסר ההיגיון שבשנאה כלפי יהודים והציגו את גיבורי הסרט כטיפוסים אמריקנים אידיאליים. האפוסים וגיבוריהם שעברו אמריקניזציה, יכלו כהחלט להיות חלק מתהליך 'ההלבנה' של המעמד הגזעי של יהודים בשנים שלאחר השואה, דווקא בשל הרחקתה של ההיסטוריה היהודית העתיקה ועיוותה.⁵⁸

מכל מקום, הסמל של 'העם' היהודי/נוצרי הוא רב-ממדים ומורכב יותר ממה שאפשר להבין מקריאה אלגורית ישירה. מוטיב דעיכת האימפריה המושחתת המופיע

57 Nadel 1993: 427. בבינגטון ואונס דגים בקצרה בהתאמת הסיפור היהודי (Babington and Evans 1993: 34).

58 כמה מסרטים אלו הם: מר טקפינגטון (1944), אש צולבת (1947) והסכם ג'נטלמני (1947). על סרטים אלו ראו Corber; Rogin 1996: 209-250; Babington and Evans 1993: 37-39. 1997: 79-104. מח'ו ג'קובסון דן ברומן הסכם ג'נטלמני ובהיטמעות היהודים בספרו: Jacobson 1998: 171-199, ובעיקר בעמ' 187-192.

בסרטים מזמין פירוש שלפיו 'העם' הוא עמי המושבות לשעבר בעולם השלישי. הליהוק בסרטים מחזק גם הוא פרשנות כזאת: כמעט בכל המקרים גילמו שחקנים אמריקנים את העברים/נוצרים, ואילו את הרומים/מצרים גילמו לא-אמריקנים, בדרך כלל בריטים. ההבדלים במבטא ובהופעתם של השחקנים משמשים סמנים של הערכים האימפריאליים לעומת הערכים הדמוקרטיים – הרומים/מצרים מסמלים את האימפריה הבריטית הדועכת והשחקנים האמריקנים מגלמים את התושבים האמריקנים של האומות העוברות דה-קולוניזציה.⁵⁹ בבן-חור למשל, היחסים בין יהודה בן-חור היהודי ושיח' אלדרהים הערבי מתגבשים באמצעות סירובם המשותף להכיר בלגיטימיות של השלטון הרומי בפלסטין. לאורך הסרט הרומים מטיחים עלבונות ביהודים ובערבים, מחזקים בכך את עליונותם ומכריזים על תהילתה של האימפריה הרומית. ההקבלות למגרט הבריטי שנכשל בפלסטניה (1917-1948) בולטות על פני השטח.

ברור שהקמתה של מדינת ישראל בשנת 1948 הייתה רלוונטית לסיפורים האלה. בישראל באה הלאומיות היהודית לידי ביטוי ישיר ועכשווי. בעקבות השואה, מכל המדינות שקמו מתוך חלקי האימפריה הבריטית לשעבר הייתה ישראל המדינה שעצמאותה זכתה לתמיכה הנרחבת ביותר במערב. דוגמה אחת מיני רבות למעמד המוסרי הייחודי שהיה לישראל, הייתה התחרות שניהל טרומן עם ברית המועצות מי יקדים ויכיר ראשון במדינה החדשה.⁶⁰ לעתים נדמה כי האפוס מעלה קונוטציה זו לחזית הסיפור. בסרט שלמה ומלכת שבא (1959), למשל, המלך המואבי מתרברב שיוכל לזרוק את העברים 'לים', ואילו שלמה מכריז בגאווה שארצו, שעד לעת

59 השחקן יליד בריטניה, פיסר יוסטינוב, מגלם את גירון הרשע כקור ודיט, ולאן גלן הבריטי מגלם את פטרוניס. יול ברינר (רעמסט בעשרת הדיברות) נולד בשנת 1915 באי סחלין (שעבר מריבונות יפן לריבונות רוסיה וחזר חלילה משנת 1853 ועד לשנת 1945, אז היה לחלק מברית המועצות) ומאחר יותר קיבל אזרחות שווייצרית. בסרט בן-חור צ'רלטון הסטון האמריקני פוגש בסטיבן בורד יליד אירלנד, אף שבמקור רצה ויליאם וילר שהסטון ישחק את מסאלה הרומי. בשנת 1988, ראין שדר הרדיו טרי גרוס כתכניתו את קירק דגלאס (מפיק הסרט ספרטקוס וגיבורו). דגלאס הסביר את החלטתו להק שחקנים בריטים לתפקידי הרומים – לדבריו, הוא האמין שהייתה להם חזות אריסטוקרטית יותר; Fresh Air, 7.4.1995. שידור חוזר של התכנית מיום 8.8.1988.

60 טרומן החזיק בעמדה מדוככת ולעתים רגזנית כלפי הציונות וחלוקת ארץ ישראל; בשנת 1945 הוא המשיך להביע התנגדות להקמתה של מדינה יהודית בארץ ישראל. בסופו של דבר הוא תמך בהקמת מדינת ישראל בעקבות שילוב של לחץ אלקטורלי של קבוצות לובי ציוניות, יהודיות ונוצריות פרו-ציוניות, עם ההכרה הגואה בטענות המוסטריות בדבר זכות קיומה של ישראל לנוכח השואה. על ההתפתחויות ההיסטוריות האלה עמדו מייקל כהן וצבי גניס: Ganin 1979; Cohen 1990.

האחרונה הייתה מדבר צחיח, השתנתה: 'תענוג להפריח את השממה', הוא נאנה. אך הסרטים עשו אף מעבר לכך; הם נשענו על האסוציאציות שמיוזגו בין העברים שבסיפור לישראלים המודרניים שזה עתה גיבשו את אומתם בארץ ישראל, ובו בזמן שינו אותן.

תפקידו של שיח' אלדרהים בבן-חור מעניין מפני שנוכחותו רוחה כל קריאה של הסרט כאמירה על לאומיות יהודית-ישראלית בלבד. השיח' הוא אחת מכמה דמויות של 'ערבים' בסוגה הרואה באוכלוסיית במזרח התיכון את ערש הולדתה של המסורת הלאומית העברית-נוצרית. קל לראות בדמות השיח' דמות סטריאוטיפית שלילית ומשובשת. את דמותו גילם בפנים מושחמות היו גריפית' (Griffith), שחקן ממוצא ולשי, שזכה באוסקר על משחקו בסרט. במובנים מסוימים השיח' מוצג כדמות מסרט מצויר, נדיב אך לעתים קרובות אוויל, שהתנהגותו הראוותנית ונימוסיו המחספסים תואמים את אהבתו החריגה לסוסיו, שלהם הוא קורא 'לדיי' ו'פיפיים שלי'. מכל מקום, קריאה צמודה של תפקידו מאירה מיד את מגבלותיה של הקריאה האידאולוגית של הסרטים האלה, קריאה המתבססת על ניתוח פשוט של 'הסטריאוטיפ השלילי של האחר (הערבי)'. בסופו של דבר, השיח' הוא אחר מגיבורי הסרט. הוא מוצג בדרך כלל כדמות טובה לב, אם כי מגוחכת וקומית. ההתמקדות בהיבטים הסטריאוטיפיים של הצגה זו בלבד תחשוף מעט מאוד מהתפקיד האידאולוגי שניתן לדמות בסרט כמכלול.

שיח' אלדרהים חשוב מפני שיש לו תפקיד מרכזי בהתנגדות לנציגות הרומית בסרט בן-חור. הוא מוצג כסרט באור חיובי, באותם הצבעים החמים ובאותה האנושיות שהסרט מייחס ל'מרחב הלאומי'. על פי הסיפור, השיח' הוא הגיבור המשמעותי ביותר של יהודה; הוא המספק ליהודה סוסים ומביא אותו אל מרוץ המרכבות החשוב שבו יתמודד מול מסאלה הרומי. לקראת סוף הסרט, דקות ספורות לפני מרוץ המרכבות, שיח' אלדרהים מצביע על כך שהקרב נגד האימפריאליזם הרומי הוא מאבק משותף; הוא עונד לצווארו של יהודה מגן דוד ודוחק בו לנצח בקרב: 'מגן דוד' – שיוזח בשביל עמך ובשביל עמי יחדיו ויעזור את עיני הרומים! ניצחוננו של בן-חור על מסאלה הוא ללא ספק ניצחון לאומי, לא רק בעבור היהודים, אלא גם בעבור הערבים, ובמרומו גם בעבור כל מי שעומדים לצדם במאבק נגד השלטון האימפריאלי – כלומר גם בשביל אמריקה.

ריבוי הקולות הגלום ברגעים כאלה איננו בעיה טקסטואלית אלא חלק מעושרה ומעוצמתה של הסוגה. בשנות החמישים לא היה זה בלתי הולם לזמח, אגב שימוש ברומי ובמצרים העתיקה, על כישלונה של האימפריה הבריטית, וגם על זה של ברית

המועצות. בטקסטים אחרים, כמו למשל ה-NSC-68, הוזהו בין החזקת עבדים לאימפריאליזם וקומוניזם נראה הגיוני. כך גם הזהות הקולקטיבית של 'העם' יכולה לסמל הן את לאומיותה של המלחמה הקרה האמריקנית והן את 'העמים המשווערים לשעבר' ששחררו עצמם מ'העברות' לאימפריה. המסמן העבריינוצרי קושר באלגנטיות בין שני מסומנים: בשרשרת ההחלפות וההמרות שבטקסטים, מוטיב 'העם' מזוהה הן עם 'אמריקנים' והן עם 'עמים משווערים', שניהם סמנים אנטי-קולוניאליים.

ההיגיון המגדרי של מדינת העברות

שחרור מכבלים הוא מוטיב מרכזי כמעט בכל האפוסים; בכל אחד מהם רדנות הופכת את 'העם' לעבדים, לאסירים, או לנרדפים. בעשרת הדיברות העברים הם עבדיהם של המצרים. בשנת 1955 ביים הווארד הוקס (Hawks) את הסרט ארצם של הפרעונים, סרט המתרחש בתקופה מוקדמת יותר ומתאר את השעבוד של בני ארץ כוש (בהירי העור) בידי פרעה ואת יציאתם לחופשי. בבן-חור, לא רק על יהודה נגזר להיות עבד, כל עמי ארץ יהודה הם למעשה אסירים של העריצות הרומית. בקו ודיס ובהגלימה רומי רודפת ואוסרת נוצרים ומשעבדת עמים אחרים. באופן כללי, אפשר לזהות את השלטון האכזר, זה המגולם על ידי הרומים והמצרים, באמצעות שלוש 'עוברות' הקשורות זו בזו: הם מחזיקים בעבדים רבים; הנהגתם מושחתת ועריצה והם מתייחסים לנשים כאל רכוש מיני. אם נתייחס לסרטים אלו כאל סוגה, האפוסים הדתיים קושרים בין החזקת עבדים, טוטליטריזם ועריצות מינית.

לבעיית העברות, כפי שהופיעה בסרטים, היו כמה וכמה השלכות, לא רק על מדיניות החוץ אלא גם על פוליטיקה וזהות בתחומי ארצות הברית עצמה. כפי שראינו, לשונו של NSC-68 מציגה את העברות כעיוות מיני ומגדרי – כישלון הגבריות שהוביל גברים להיות עבדים לגברים אחרים. הסרטים פנו אל אותן הרמיזות ופרשו אותן מחדש באמצעות רטוריקת שחרור אנטי-קולוניאלית ששאבה השראה גם מהמשמעות החדשות שניתנו באותה עת למוטיב יציאת מצרים במסגרת תנועת זכויות האזרח המתגבשת: משמעויות בעלות אופי גזעי. לפיכך, הקונטראציות הגזעיות היו רב-ממדיות: אמנם סיפורי העברים הצביעו על מקומם של היהודים בשיח הגזעי האמריקני, אולם כמעט כל הסרטים רמזו, באמצעות מוטיב יציאת מצרים, גם למעמד המעורער של האפרו-אמריקנים. חדירתן של משמעויות 'זרות' ו'פנימיות' לסיפור המתנגד לעברות הבהירה למעשה, שבניית הסמכות הבין-לאומית האמריקנית תלויה בניסוח מחודש של הבניות גזע ומגדר מבית. בה בעת פעלה גישה זו גם לכיוון המנוגד: הבניות של גזע ומגדר בתוך ארצות הברית קיבלו משמעות רבה גם בתהליך הבנייתן של הלאומיות האמריקנית ושל כוחה הבין-לאומי של ארצות הברית.

לסיפור יציאת מצרים היסטוריה ארוכה בחשיבה השחורה, היסטוריה המתחילה ומן רב לפני הופעתה של התנועה לזכויות האזרח בסוף שנות הארבעים. סיפור זה היה מרכזי, לדוגמה, בכנסיות שחורות מהזרם המרכזי במאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים, והיה חלק מהלשון שנקטו כדי לנסח את התקווה הפוליטית לשחרורם של האפרו-אמריקנים וכדי להכילה. הנצרות השחורה ראתה בהיסטוריה האפרו-אמריקנית סיפור מחיר של קורות העברים, זירה אפשרית להתערבות חוזרת של האל בהיסטוריה למען שחרורו של עם. לפיכך, עיצבה הכנסייה זהות שחורה וניסחה את תפיסת הזכות לשחרור, מצד אחד; ומצד אחר, הכטיחה שהשחרור יגיע מידי האל והתמקדה באמונה אישית ופחות בשינוי חברתי.⁶² שירי דת שחורים מסורתיים שחזרו לעתים קרובות את הסיפור התנ"כי – 'רד משה' הוא הדוגמה המוכרת ביותר – וכמה 'צורות ספרותיות, כמו הפואמה של ג'יימס וולרן ג'ונסון (Johnson) 'שחרר את עמי' (1927), התבססו ופירשו מחדש שירים אלו.⁶³

במחקרו על יחסי שחורים-יהודים, טען ג'ונתן קאופמן (Kaufman) שהמטפורה של יציאת מצרים יוצרת חיבור ראשוני בין ההיסטוריה השחורה להיסטוריה היהודית. לדבריו, במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, נעשה סיפורם של היהודים המשועבדים כמצרים לסיפור המחאה הראשון, והשירים הדתיים השחורים לשירי המחאה הראשונים.⁶⁴ הסיפור של העברים הקדמונים ומאבקם לחירות שולב במרחב הגיאוגרפי האמריקני: נהר אוהיו – הירדן, הדרום – מצרים והצפון – הארץ המובטחת. כמובן ששילובם של סיפורים תנ"כיים בגיאוגרפיה חיה לא היה ייחודי לאפרו-אמריקנים; קהילות שונות תרגמו את יציאת מצרים להיסטוריה מרחבת' ולגיאוגרפיות מוסריות, ובהן האנגלו-סקסונים, הפורייטנים והיהודים-הישראלים.⁶⁵

עם התגברות המאבק לזכויות אזרח בשנות הארבעים והחמישים, נהפך האקטיביזם האפרו-אמריקני לכוח פוליטי נראה לעין: בשנת 1941 למשל, איים א' פיליפ רנדולף (Randolph) להביא מאה אלף איש לצעדת שחורים בוושינגטון אם לא יביא רחוקולט לסיום ההפרדה הגזעית שהייתה נהוגה בתעשיות הצבאיות.⁶⁶ בשנת 1947 מימן הקונגרס לשוויון גזעי (CORE) נסיעה ברחבי הדרום כדי לבחון את יישומה של פסיקת בית המשפט העליון שאין לאלץ נוסעים שחורים לשבת באחורי האוטובוסים

62 על הכנסייה השחורה ראו: Cone 1969; Wilmore 1972; Raboteau; Levine 1977: 3-80; 1978.

63 פרסם אצל ג'יימס וולרן ג'ונסון: Johnson 1944.

64 Kaufman 1988: 35.

65 Boyarin 1992; ראו גם: Walzer 1985; Moses 1982.

66 רחוקולט נענה בכך שהוציא את הצו המנהלי 8802. על צעדת השחורים לוושינגטון ראו: Barber 1996.

בנסיעות בין-עירוניות. ברמה הפרדלית החלה המדיניות להשתנות בכמה היבטים חשובים: בשנת 1948 פרסם טרומן צו מנהלי שהביא לקיצה את ההפרדה הגזעית בכוחות המזוינים, וביוני 1950 הוציא בית המשפט העליון אל מחוץ לחוק את ההפרדה הגזעית בבתי הספר התיכניים.⁶⁷ הקמנים הידועים יותר לעליית התנועה לזכויות אזרח אירעו מעט מאוחר יותר: פסיקת בראון נגד טופקה ניתנה בשנת 1954; אקט טיל (Till) בן ה-14 נרצח במיסיסיפי בשנת 1955, ו'חרם האוטובוסים של מונטגומרי' החל לקראת סוף שנת 1955 והמשיך במהלך שנת 1956.⁶⁸

הכמרים השחורים, שמאוחר יותר היו השדרה המרכזית של ארגון הנהגת הנוצרים הדרומיים (SCLC), השתמשו בפרשנויותיהם ליציאת מצרים ככלי רטורי פוליטי רב-עוצמה. סיפור יציאת מצרים עורר קהלים שונים וקהילות מקומיות של שחורים לפעולה ואפשר ללכנים אחרים לעצב את תמיכתם בצדק גזעי במונחים דתיים ומוסריים. הקשר בוטא בכתביהם של הוגי דעות אפרו-אמריקנים מובילים, וכן, בהרחבה וכאופן. עממי יותר, בכנסיות ובמפגשים, בשירים ובדרשות. ג'וזף לאורי (Lowery), אחד ממייסדי ה-SCLC, טען שמסר זה הוא מסר מהותי בפרשנות האפרו-אמריקנית של התנ"ך: 'הברית החדשה כעבור [אפרו-אמריקנים] הייתה בשורה משחררת, מפני שכאשר הם קראו על כך שהאל הושיע את משה ואת בני ישראל, הם ראו את ההקבלות בין החוויה של בני ישראל לזו של השחורים. הם הניחו שהאל יושיע אותם'.⁶⁹ בדיווחו על ביקורו במונטגומרי שבמדינת אלבמה בשנת 1960, תיאר מייקל וולצר (Walzer) בצבעים חיים את העוצמה הרגשית של הסיפור עבור התנועה לזכויות האזרח, שהייתה או בחיתוליה, ובעבור כמה מהכנסיות השחורות אשר החלו למלא תפקיד בהנהגה הפוליטית:

בכנסייה בפטיסטית קטנה, שמעתי את אחת הדרשות המיוחדות ביותר ששמעתי בחיי – על ספר שמות ועל המאבק הפוליטי של השחורים בדרום. שם, על הכמה, המטיף [...] שיחק את 'היציאה' ממצרים והרצה על האנלוגיות המודרניות: הוא התכוון תחת השוט, קרא תיגר על פרעה, היסס כפחד על שפת הים וקיבל את לחות הברית ואת המצוות לרגלי ההר.⁷⁰

67 Bell 1992: 542-551; Williams 1987: 1-36.

68 Feldstein 1994.

69 דוּטס אצל Rains 1983: 69.

70 Walzer 1985: 1. מסרנו של וולצר הייתה לנסח פרשנות של שחרור לסיפור של יציאת מצרים, פרשנות מנוגדת לעמדה שעל פי הבנתו הביע הימין בישראל. אדוארד סעיד הסתייג מקריאתו של וולצר, ומצא אותה סלקטיבית, ראו: Said 1988. באירוע ניתח את ההנחות הסמויות של הצדדים בדיון בין סעיד וולצר בתוך: Boyarin 1992.

תיאורו של וולצר מגלה שהמטפורה הישנה קיבלה רחיפות חדשה ורבת עוצמה בתקופה זו של אקטיביזם ואי-שקט. היסטוריונים של זכויות האזרח הציעו הערכות דומות: מה שיכול לעתים לשמש קריאה להתערבות אלוהית, יכול לעורר את הצורך בפעולה פוליטית מאורגנת ומאוד אנושית במקרים אחרים. הסיפר של שחרור העברים הקרמונים מכבליהם נקשר במטפורה חזקה לפנטזיה התכליתית לשחרורם מאפליה בארצות הברית.

קשר אינטימי זה בין מטפורה לתנועה חברתית ניכר במיוחד בכתביו של מרטין לותר קינג הבן (King) ובנאומו – קינג הקביל שוב ושוב את שחרור האמריקנים השחורים ליציאת מצרים התנ"כית. קינג התפרסם בארץ כולה בעקבות חלקו בחרם האוטובוסים של מונטגומרי בשנת 1955. חיבוריו, מאמריו ונאומו זכו לתפוצה רחבה לאחר האירועים במונטגומרי ותרמו רבות לבניית המוניטין שלו. רעתו של קינג, שבוסאה שוב ושוב, הייתה שהתנועה לזכויות האזרח הייתה חלק מתנועה בין-לאומית, לא רק בשל הזיקה הברורה שחש כלפי תנועתו של גנדי בהודו, אלא גם מתוך תחושה רחבה יותר של כוח חברתי עולמי הנלחם בדיכוי. קינג ראה בעליית האנטי-קולוניאליזם ובעליית התנועה לזכויות האזרח לא רק מערכות של אירועים מקבילים אלא גם כוחות מחוברים, שתי תנועות המשפיעות זו על זו באופן ישיר.⁷¹ הצלחת התנועות הלאומיות החדשות, במיוחד באפריקה ובהודו, הייתה דגם חי למאבק מוצלח שעל פי חזונו של קינג יתרחש גם בארצות הברית. המטפורה של יציאת מצרים חיברה את התמיכה בלאומיות מחוץ לארצות הברית לחזון של שחרור (לא-לאומי) ולא-ינטגרציה בבית – בכל מקום קמו העמים המושעבדים נגד פרעה ודרשו את חירותם. בשביל קינג, הייתה דה-קולוניזציה מעל במת העולם חלק מאותו 'מסע חיפוש אחר חופש וכבוד אנושי' שהיה השראתה של התנועה הלא-אלימה לזכויות האזרח.⁷²

בדרשתו האחרונה, דרשה שנשא בממפיס בלילה שלפני ההתנקשות בחייו, ב-3 באפריל 1968, חזר קינג על המוטיבים המרכזיים שבהם השתמש בהתמדה במהלך יותר משתיים-עשרה שנות פעילותו כמנהיג בתחום זכויות האזרח: 'המוני אנשים מתקוממים', הוא אמר. 'ובכל מקום שהם נמצאים בו היום, אם ביוהנסבורג, דרום

71 תיאורו של קינג (King 1958) את מאבק מונטגומרי וזה לביקורות אזהרות ביותר, הן בעיתונות השחורה והן בעיתונות הלבנה. לרברי גיימס מ' ושינגטון, חיבורו של קינג, ספרה של התנועה, השפיע רבות על הקהילה השחורה, ראו: King 1986: 417. וגם: Garrow 1988: 110-115. על גנדי ראו: King, Martin Luther Jr., 'My Trip to the Land of Gandhi' (פורסם לראשונה בשנת 1959 ב-Ebony), הודפס מחדש בתוך: King 1986: 23-30.

72 King, Martin Luther Jr., 'The Current Crisis in Race Relations' (פורסם במקור במרץ 1958 ב-New South), הודפס מחדש בתוך: King 1986: 86.

אפריקה; בניירובי, קניה; באקרה, גאנה; בעיר ניו יורק; באטלנטה, ג'ורג'יה; בג'קסון, מיסיסיפי; או בממפיס, טנסי – עולה אותה זעקה – "אנחנו רוצים להיות חופשיים". קינג חיבר פעם נוספת את מאבקם הממושך של האפרו-אמריקנים למסעם של העברים במצרים:

אתם יודעים, בכל פעם שפרעה רצה להאריך את תקופת העבדות במצרים, הייתה לו שיטה מועדפת לעשות כן. מה היא הייתה? הוא ראג לכך שהעבדים יריבו בינם לבין עצמם. אך בכל פעם שעבדים מתאחדים, משהו קורה בחצרו של פרעה והוא לא מצליח להשאיר את העבדים בעבדותם. כאשר העבדים מתאחדים, מתחיל השחרור מעבדות. כעת עלינו לשמור על אחדות.

במילים שייצגו את שעתו הטובה ביותר של קינג, הוא סיים את נאומו בכך שקשר את מנהיגותו שלו עם זו של משה, שהביא את בני ישראל לארצם המובטחת, אך לא היה יכול להיכנס אליה: 'אני רק רוצה למלא את רצון האל. והוא התיר לי לעלות אל ראש ההר. ואני התבוננתי סביב. ואני ראיתי את הארץ המובטחת. אני אולי לא אגיע לשם אתכם. אך אני רוצה שאתם תרדעו הלילה, שאנחנו כעם, נגיע אל הארץ המובטחת'.⁷³ בחזונו של קינג הארץ המובטחת נועדה לא רק לאפרו-אמריקנים, אלא גם להמוני האנשים – שאליהם התייחס בנאומים אחרים כאל 'עמי העולם הצבעוניים'. 'המאבק [שלנו] לכבוד אנושי', הוא אמר לעתים קרובות, 'איננו אירוע מבודד'.⁷⁴

בשנות הארבעים והחמישים תמכו אינטלקטואלים ופעילים אפרו-אמריקנים תמיכה רחבה בתנועות אנטי-קולוניאליזם, אם כי מאפייני תמיכה זו היו מגוונים ביותר. בשנים האחרונות חקרו כמה היסטוריונים חשובים את נקודת המבט של השחורים בתקופה שלאחר המלחמה ביחס לפוליטיקה עולמית. פני פון אשן (Von Eschen) טענה שאנטי-קולוניאליזם 'היה קריטי בעיצובה של הפוליטיקה האמריקנית השחורה וכן בעיצוב משמעותי לזהויות גזעיות והזהויות'.⁷⁵ כמה שחורים רדיקלים, כמו וא"ב דה בואה (Du Bois) ופול רובסון (Robeson) הציעו ביקורות שקשרו הן קולוניאליזם והן תמיכה אמריקנית במשטרים מדכאים לפרקטיקות גזעיות אמריקניות

73 King, Martin Luther Jr., 'I See the Promised Land' (נאום מיום ה-3 באפריל 1968 במסגרת סמפל בממפיס), הודפס מחדש בתוך: King 1986: 280-281, 286.

74 King, Martin Luther Jr., 'The Rising Tide of Racial Consciousness' (נאום בפני הליגה האזרחית הלאומית בשנת 1960), הודפס מחדש בתוך: King 1986: 146.

75 Von Eschen 1996: 630.

מבית. לעומתם, ארית סמפסון (Sampson) או וולטר וייט (White), ואחרים, בייצגם את ארצות הברית מחוצה לה, מיתנו את ביקורתם כלפי פוליטיקה גזעית פנימית ותמכו בפדרליזם המלחמה הקרה של ארצות הברית.⁷⁶ בפרק השני אדון בפרוטרוט במרכיבי האנטי-קולוניאליזם האפרו-אמריקני;⁷⁷ בשלב זה, ברצוני להדגיש את הנוכחות ולהצביע על הנראות ועל ההיתכנות של סוג מסוים של היגיון רטורי אשר הפך את משל יציאת מצרים לחוליה מקשרת רבת חשיבות בין הפוליטיקה הגזעית בתוך המדינה, לבין זו שמחוצה לה.

עם סיומה של מלחמת העולם השנייה התברר שהשיח 'הפנימי' על זכויות אזרח בא לידי ביטוי באורח מכוון בכמה העולמית. בסוף שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים, קיבלו הפעולות שארגנה התנועה לזכויות האזרח תשומת לב רבה בעיתונות הזרה. כך גם נסקרו בהרחבה כמה מקרים של אלימות ושל אפליה כלפי אפרו-אמריקנים: איומים ואלימות כלפי אנשי צבא שחזרו מהמלחמה, תקיפות שחורים שניסו להצביע בדרום ומעשי ליניץ.⁷⁸ בשנת 1949, כאשר קבוצה של אזרחים אמריקנים יצאה לסיור בין-לאומי כחלק מתכנית הרדיו 'אספת מועצת העיר מעל גלי האתר' הם נתקלו בשאלות חוזרות ונשנות על פוליטיקה גזעית. 'במדינה אחר מדינה שמענו את הפזמון החוזר', אמר אחד המשתתפים, 'לא דובר הרבה על כך שהקומוניזם יביא לשביעות רצון גדולה יותר בקרב העם. במרכז עמדה השאלה כיצד ייתכן שבארצות הברית, המתברכת בחירות שבה וביתרונותיה הרבים, הייתה אפליה של שחורים ושמעשי ליניץ' עדיין התרחשו'.⁷⁹ הישגי התנועה לזכויות האזרח בשנות החמישים קיבלו דחיפה מהתפתחותה של תחושה בקרב רוב הליברלים הלכנים ובקרב כמה שמרנים, שההפרדה בבית נראתה להם לא מתאימה למעמדה ה'מנהיגותי' של ארצות הברית ולבניית בריתותיה בעולם העובר תהליך של דה-קולוניזציה.

הסיקור של אי-הצדק הגזעי האמריקני בעיתונות הזרה סיפק כר נרחב לדאגות מכך שכישלוננו של המאבק לזכויות האזרח יוביל לכישלונה של מדיניות החוץ האמריקנית. הדגים הרשמיים היו מוטורדים עד כדי כך שמסמך של משרד המשפטים שהוגש במסגרת פסק הדין בראון (Brown) נגד מנהל החינוך בשנת 1954 הכריז בדאגה ש'בעיית האפליה הגזעית צריכה להיבחן במסגרת הרחבה של המאבק העולמי

בין חירות לרדנות'.⁸⁰ כאשר ניתן פסק הדין במשפט בראון, ביטא הושינגטון פוסט תחושה זו: 'לא יהיה מוגזם לדבר על החלטת בית המשפט כעל לידה חדשה של חירות... אמריקה נפטרה מהשדר שהכין אותה ופגע בכל מערכות יחסיה עם העולם. בחוץ, כמו בבית, החלטה זו תוליד את חידושה של האמונה במוסדות ובאידיאלים דמוקרטיים'.⁸¹ השפה שבחר הושינגטון פוסט בכותבו על הניצחון לזכויות האזרח — 'לידה חדשה של חירות' ו'חידושה של האמונה' — שבה וקשרה סוגיות גזעיות פנימיות בניצחונם של 'מוסדות דמוקרטיים' בתחרות הכלל עולמית. כפי שהצביע NSC-68, על 'רעיון העברות' יש להתגבר באמצעות 'הפגנת עליונותו של רעיון החירות' — הפגנה שיש להתחיל בבית, אם רוצים שתהיה לה השפעה בחוץ.

כמה שנים מאוחר יותר, בשנת 1960, התבונן הסופר האפרו-אמריקני ג'יימס בולדווין (Baldwin) מחדש בקשר בין אנטי-קולוניאליזם לבין זכויות אזרח באירופה. בולדווין האמין, ואף היה בטוח שרוב בני זמנו מאמינים, שהחלטה בעניין בראון נגד מנהל החינוך הייתה אופורטוניסטית גרידא:

רוב השחורים שאני מכיר אינם מאמינים שוויתור כביר זה היה נעשה אי פעם אילולא התחרות של המלחמה הקרה, ואילולא שחרורה אפריקה את עצמה ולכן, מסיבות פוליטיות, חיורו אחריה צאצאי ארופה לשעבר. אילו היה זה עניין של אהבה או של צדק, ההחלטה משנת 1954 הייתה בודדא ניתנת מוקדם יותר; ואילו חלוקת הכוח הייתה שונה, בתקופה קשה זו, סביר להניח שלא הייתה ניתנת גם עכשיו.⁸²

החל במשרד המשפטים וכלה בג'יימס בולדווין, יצר העניין בשחרור האפרו-אמריקנים, ובו בזמן גם בפוליטיקה של דה קולוניזציה, רטוריקה מורכבת שהייתה גם חרב פיסיות.

האפוסים התנ"כיים היו חלק מההתגשמות הגזעיות רבות העוצמה של מוטיב ההתנגדות לעבדות, התגשמות שיצרו זיקה בין שפת זכויות האזרח לבין הסיפור — התמים או הביקורתי — על הנהגתה הבין-לאומית של ארצות הברית. הסרט עשרת הריברות הוא דוגמה בולטת במיוחד: העברים מוכנים בכירור כגזע המעורר כוח בחברה המצרית, ומאפייניהם הסמליים (הגלימה העברית שנמצאה עם משה) הם

76. על סמפסון וויט ראו: Laville and Lucas 1996; וגם פרשנותו של הורן 1996: Home.

* פרק זה לא תורגם כאן.

77. רורצ'ק דנה בכמה מקרים במאמרה: Dudziak 1988: 61-120. ראו גם: Keppel 1995: 61-96; Von Eschen 1997: 96-100.

78. אנה לורד שטראוס מליגת הנשים המצביעות צוטטה אצל הלן לוהיל וסקוט לוקס: Laville and Lucas 1996: 570.

79. Dudziak 1988: 61.

80. מאמר המערכת של הושינגטון פוסט מיום 19.5.1954. צוטט על ידי ג'אן ויליאמס:

Williams 1987: 35.

81. Baldwin 1977: 87.

אות לבושה והוכחה ברורה למעמדם הנחות (והמשועבר). עבודתם של העברים מוצגת כסוגיה של זהות לאומית וגזעית, ועל משה להכיר במורשתו העברית ולוותר על זכויות היתר המצריות כדי לגלות בעצמו 'מדוע עברי' – או כל אדם שהוא – צריך להיות עברי? ההקבלות בין העברים לשחורים נעשות מרי טעם מסורשות, למשל, כאשר אמו המצרית של משה, בתיה, מצטרפת אליו ואל משפחתו מעט לפני היציאה. בתיה מביאה עמה את עבדיה הנובים לבריחה ממצרים, והם נהפכים לצוסי-משתתפים בסעודת הפסח הראשונה.

סרטים אחרים הנמנים עם סוגה זו משתתפים בהבניה דומה של משועברים ומדוכאים. בתחילתו של הסרט בן-חור, כאשר יהודה מגיע בפעם הראשונה לבקר את מסאלה, קצין רומי מכריז על כואו של יהודה ומתייחס בגועל ליהודי שבדלת. בסרט קוו וריס אפשר למצוא בין הנרדפים גם את העמים שנכבשו ושועבדו בידי רומי וגם את הקהילה הקטנה אך הגדלה והולכת של נוצרים, המוצגים כערב רב של יהודים, יוונים, ליגאים (Lygians) וכמה רומים הקוראים תיגר על האימפריה באמצעות אמונתם החדשה. בכל המקרים, 'האנשים' הם מיעוט נרדף או רוב 'מועט', שמארג הזהויות הגזעיות, הלאומיות והאידיאולוגיות המורכב שלו חושף אותו לחסרי הכוח הטוטליטרי. בכך הסרטים מבססים את הליברליזם המרומו שלהם אל מול השיח על אודות הגזע שהתנהל בשנות החמישים; הרעיון העומד מאחורי סיפור יציאת מצרים ומאחורי סיפור התגברות העם למדכאיו בעלילת הסרט, הוא שאף מיעוט לא צריך להיות משועבר.

למעשה, תמיכה נלהבת זו במדוכאים ובמאבקים פותחת את האפשרות למצב את הצופה בעמדת הזהויות לאומית 'מוגזמת'. אף על פי שיהודה בן-חור, למשל, חוזר ואומר שהוא אינו נוקם בנקמה אלימה כדי שיוכל למחול, ספורט הרמים של מרוץ המרכבות בין יהודה לבין מסאלה מוצע לקהל כפנטזיה על נקמה אסטרית. אמנם החלק האחרון של הסרט מנסה לבטל את ההתלהבות שבמרוץ, בכך שהוא מראה את יהודה מגלה את יכולתו לסלוח, באמצעות החוויה שהוא חוזה בהתבוננו בצליבתו של ישו, אולם אין בכך בכדי להתחרות בכוח החזותי או הרגשי הגלום בעימות בין יהודה לבין רומי. כמו כן, הצופה מוזמן ליהנות ממופע המכות שמשה מטיל על המצרים ולתמוך בהיגיון המציע שאם פרעה לא 'ישחרר את עמי', או אז שחרור מידי באמצעות חרון אפו של האל ושל האדם יהיה תגובה הולמת. אמנם שני הסרטים מעודדים את הקהל להזדהות עם גיבורי הסרט ועם תיווכו של הבמאי כאמריקנים, אולם הצופים מסתכנים בהענקת תמיכתם גם לביקורת הנמתחת על כל כוח הגמוני, גם כאשר הוא כוח אמריקני. אם נתבונן בסוגת האפוסים כמכלול, נראה שהם רמוזים לכך שהם מוקצים לאפשרות הזאת, וחורדים ממנה במקצת, וזאת, דרך הבטחה חוזרת ונשנית שהליברליזם הבלתי-אליים של 'האמונה חרשה' הוא האמצעי הנבחר של עם דמוקרטי של ממש.

נפרטירי (אן בקסטר, Baxter) מסרבת להעניק את אהבתה לרעמסס (יול ברינר)
בסרט עשרת הדיברות (Paramount Pictures, 1956).
באדיבות ארכיון תצלומי הקולנוע של המוזיאון לאמנות מודרנית (MOMA).

חשוב מכך, הסרטים מציגים את התשוקה לשחרור רק בכדי להכיל אותה מאוחר יותר דרך שימוש מחושב במגדר. כמעט בכל הסרטים, העברות ה'גזעית' של 'העם' מקבילה לעברות המינית של דמויות מסוימות ומתאפשרת באמצעותה. כמו NSC-68, האפוסים התנ"כיים מעוררים את האסוציאציות הגזעיות הפנימיות הקשורות בסיפור יציאת מצרים, כדי לפרוס מחדש את הסיפור המתנגד לעברות כמטפורה למאבק של הפרט בכניעות (מינית). בסרט עשרת הדיברות, סדרה של כפילויות והקבלות מעצבות את העברות במונחים מיניים חד-משמעיים: המצרים מוצגים בעקביות כרודנים – במין כמו בפוליטיקה. למשל, רעמסס (יול ברינר), בעלה ואדונה לעתיד של הנסיכה המצרית נפרטירי, נוהג בה בארטיקה אכזרית. כאשר נפרטירי, שהתארכה לרעמסס מסיבות מדיניות, אומרת לו בהתרסה שלעולם לא תאהב אותו, ברינר ברמות רעמסס מרים גבה אחת ומגיב בצניניות: 'האם זה משנה? את תהיי אשתי. את תבואי כשאקרא לך ואני איהנה מכך מאוד. אם את תיהני או לא, זה עניינך בלבד'. דמות אחרת, המשגיח הרשע דתן, נוהג באופן דומה באלצו את השפחה הצעירה ליליה להיות פילגשו. אפילו משה נתון בסכנה – הוא יאכזב את בני עמו אם 'ישתעבר' לתשוקתו לנפרטירי.

לקחת בכוח את נאמנותה, בוחרת מרצונה החופשי להיות לאשתו של מרקוס. לאורך הסרט השמיעה ליגייה את דעתה על הלחמנות ועל העבדות הרומית, אך התנגדותה מנוטרלת הודות לנכונותו של מרקוס לקבל על עצמו את הכללים ואת הטקסים של הנישואים הנוצריים. על פי ההיגיון של הסרט, המנהג הרומי לקחת נשים לשפחות מין הוא סמל לרודנות הרומית, ואילו נישואים הטרנסקסואליים בהסכמה – הם המנהג הנורמטיבי של המדוכאים.

במסגרת עלילות הנישואים של האפוסים, החזקת עבדים היא סוג של מיניות לקויה וראמונה מעוותת. הגיבור יכול להתגבר על הנטייה לקחת שפחה מין באמצעות נישואים לאישה בעלת רצון חזק, אך בסופו של דבר, כנועה מבחירה. האישה האידילית באפוסים היא אישה המסרבת לספוג יחס של רכוש (מיני). בעשרת הדיברות, סירובה של ציפורה, עלמה צעירה, לרקוד עם אחיותיה לפני משה והגברים האחרים של השבט הוא רמז לקהל לכך שבסופו של דבר משה ינשא לה: 'אינני מוכנה להיות מוצגת כסחורה – בפני משה או כל גבר אחר'. ציפורה, כמו ליגייה בקו ודיס או אסתר בבן-חור, עדיין מוצגת כנועה בפני בעלה; היא מקבלת על עצמה במהירות את תפקיד התומכת והמאפשרת, ולמרות סירובה להיות מוצגת כסחורה, המצלמה מראה אותה בצילומי דיוקן המסמלים נשיות 'שיש להסתכל עליה'.⁸²

תיאור זה של האישה הנועות והעצמאית הבוחרת בכל זאת לקבל על עצמה את תפקיד הכפופה במסגרת הנישואים, היה אמצעי מקובל בשנות החמישים, כאשר הפחד מפני מיניותן של נשים והחרדה למעמד מסגרת הנישואים היו נושא נפוץ בשיח האינטלקטואלי ובספרות הפופולרית של מעמד הביניים.⁸³ האפוסים התנ"כיים מציגים סדרה מורכבת של הקבלות והעתקות המעוררות קונוטציות גזעיות של עבדות רק כדי להיפטר מהן אחר כך (באופן חלקי) באמצעות נישואים נורמטיביים. הסרטים מציגים שהעבדות היא הבעיה, ואילו המיניות הנאותה – זו המתבצעת מתוך הסכמה ושהיא חלק מהשעבוד מבחירה במסגרת הנישואין – היא הפתרון.

הסרטים מעתיקים קונפליקטים חברתיים לזירה ה'אינדיבידואלית' ה'פרטית' של המיניות. הפיצול בין הציבורי לפרטי מעצב מחדש את הקונוטציות הפוליטיות של רטוריקת ההתנגדות לעבדות המופיעה בסרטים. כמעט כלתי אפשרי לשמור על הפרדה נוקשה בין המרחב המוגדר 'ציבורי' לבין זה הפרטי. מתבניות אירוח בטלוויזיה ועד לחוקי מדינה בנוגע לנישואים, החיים הפרטיים נהפכו מזמן לעניין ציבורי. וגם ההפך נכון: הפוליטיקה חדרה לעולמנו הפרטי, מן השיח הגזעי והמגדרי הממצב אותנו כאינדיבידואלים ועד זכות המדינה לחנך אותנו, לגבות מאתנו מסים ולהוציא אותנו

בקו ודיס (MGM, 1954) לא יקח מרקוס (רוברט טיילור) את ליגייה (דברה קר) אך היא תבחר מרצונה בכפיפות נשית לכשיבקש ממנה להינשא לו. באדיבות ארכיון תצלומי הקולנוע של המוסיאון לאמנות מודרנית (MOMA).

בקו ודיס אפשר למצוא כפילויות דומות – הבעיה הפוליטית של עריצות ושל עבדות מושלכת על גורלן המיני של הרמויות בסרט. קו ודיס מכונן קשר בין עבדות ואונס באמצעות רמותה של ליגייה (דברה קר, Kerr) עלמה נוצריה שהייתה בעבר 'שבויה של רומי' ושוחררה. ליגייה מושכת את עינו של מרקוס ויניקוס (רוברט טיילור (Taylor)), חייל רומי, גיבור נאה שהוצג בתחילה כיהיר ורדוד, כזה שעניינו מסתכם בסיפור סיפורי גבורה משירותו הצבאי ובכיבוש נשים רבות ככל האפשר. תשוקתו של מרקוס לליגייה וסירובה להיות לרכושו המיני, נעשים לעלילה המארגנת של הסרט. באחת הסצנות המוקדמות מרקוס תופס את ליגייה בחוזקה, בטענו שיש לה יותר מדי רעיונות בראש. הוא מוסיף ואומר שהלוואי שהייתה באמת שפחה, ומכריז שהיה מציע סכום עתק בעבורה. ליגייה מגיבה בזעם: 'איוו דרך לכבוש את לבה של אישה, לקנות אותה כאילו הייתה בהמה חסרת יכולת התנגדות'.

ליגייה היא בת העם ה'ליגאי', שהיה קורבן לאימפריאליזם הרומי, אך נאמנותיה הלאומיות והאנטי-רומיות מעוצבות מחדש במהרה כעצמאות מינית. בסופו של הסרט מרקוס מציע לליגייה נישואין, וליגייה, שעד כה התנגדה בתוקף לכל ניסיון

82 לורה מלווי, מחוך: Mulvey 1986: 198-209.

83 ראו: Gerhard 2001; Buhle 1998; May 1998.

למלחמה. טקסטים בדיוניים משתתפים לעתים קרובות בפרשנות זו; פתרון בעיות פוליטיות באמצעות נישואים הולמים היא אסטרטגיה ידועה ומקובלת של הסיפור הבורגני.⁸⁴ גם באפוסים התנ"כיים הקולנועיים הנישואים אינם העתקה פשוטה של ה'ציבורי' אל ה'פרטי' או דיכטומיה פשוטה 'גבר ציבורי'-'אישה פרטית'. אמנם גיוס המיניות המגדרית נדמה להפרטה של הפוליטיקה, אך הוא גם פועל לשימוש בסדר הנכון של החיים הפרטיים כאמידה פוליטית. קונפליקטים מיניים מקבלים חשיבות פוליטית, אך זו מעניקה למרחב הנישואים משמעות פוליטית מחדשת, ומרעננת כל זאת באמצעות הפיכת המשמעות הפוליטיות לכלליות יותר.

הסיפור המשחזר של ההתנגדות לעברות (המיניות) משתמש בקודים של מגדר בכדי לרמוז לדגם של 'עליונות נדיבה' בפוליטיקה העולמית, וגם במסגרת הנישואים. במסגרת הסיפורים האלה, נשים נועזות הן הקהל לפעילות הפוליטית של הגיבורים הגברים. כפי שהציעה איימי קפלן (Kaplan) כנתחה את גובלות ההרפתקה הרומנטיות של שנות התשעים של המאה התשע-עשרה, הגיבורות משחקות תפקיד מרכזי – הן הצופות והן הנותנות תוקף למעשים. לתפיסתה של קפלן, נשיות איננה האחר' הסגור והשקט; המבט הנשי הוא 'חלון' או ערשות הצופים אל הפעילות הגברית הנועזת שבחוץ.⁸⁵ הקשר בין הספרות האימפריאלית של סוף המאה התשע-עשרה לזו של שנות החמישים ברור למדי: הספרים קוו ודיס ובן-חור היו שניהם רבי מכר בסוף המאה התשע-עשרה. בטרטי האפוס התנ"כיים, המצלמה היא המציבה את הנשים בתפקיד שקפלן מתארת – קהל נשי מקבל שהפעולות הגבריות מוצגות בפניו. למשל, אסתר, ארוסתו של יהודה, מוצגת בתצלום דיוקן כשהיא צופה בבן-חור הנשבע לנקום את נקמתו ברומים. כך גם ציפורה צופה במשה היורד מן ההר אחרי שהוא נפגש עם האל, וליגיה צופה במרקוס הצועד בצעדת הניצחון ברחובות העיר. בכל אחד מהמקרים, פעולת הצפייה של האישה מייצגת את נקודת המבט של המצלמה ואת סמכותה. אם כך, ההיבט המגדרי פועל באופן מורכב יותר – הוא מעיד גם על כניעותן של הנשים, אך גם על כך שפעילותן הפוליטית של הגברים רודשת את אישורן. בכך נוצר מפגש בין אלימות 'גברית' לנישואים 'נשיים' המתקפים את שניהם.

דמותו של השיח' אלדרהים חושפת את חשיבותן של ההבניות המגדריות האלה לדמיון היחסים בין הקבוצות הלאומיות. השיח' ממלא תפקיד מרכזי השמור בדרך כלל לנשים: הוא הצופה של בן-חור, או במונחיה של קפלן, הוא האהוב ש'בעבורו מתבצעת

84 למידע מועיל במיוחד על האבחנה בין פרטי לציבורי ראו: Horowitz 1982; Fraser 1989. על סיפורים של הבורגנות ראו: Armstrong and Tannenhouse 1987: 108-134; 1992: 1-46.

85 Kaplan 1990: 677

אלימות פרימיטיבית.⁸⁶ השיח' ואסתר מנהלים מערכת יחסים רומה עם יהודה. בסצנה אחת נראית אסתר כשהיא צופה בעונג בחביבותו של יהודה כלפי אביה הזקן, ובזו שלאחריה, נראה השיח' צופה בו באושר כשהוא משוחח עם סוסיו האהובים, סוסים שעליהם ירכב יהודה אל הניצחון במרוץ המרכבות. בשני המקרים אסתר והשיח' הם צופים המתענגים על מעשי החביבות של יהודה כלפי מי שהם בעצמם אוהבים. השיח' קשור לאסתר לא רק משום שהוא מחזיק בתפקיד דומה לשלה בעלילה, אלא גם באמצעות סדרה של תצלומים דומים. בערך באמצע הסרט יהודה מתאחד עם אסתר לאחר שנים ארוכות בספינת העברים הרומית. האיחוד בין אסתר ויהודה מופיע בין שתי פגישות עם שיח' אלדרהים. השיחה הנרגשת בין האוהבים מצולמת בדיוק מאותה הזווית שממנה מצולמות שיחותיו של יהודה עם השיח' – שלושים מעלות ממול כתפו הימנית של הסטן. המצלמה מראה אותו ברבע פרופיל ואת בן לווייתו בשלושת רבעי הפרופיל. דמותו של השיח' נקשרת בזו של אסתר גם דרך כפילות התפקידים שלהם – שניהם תומכים ביהודה ומתפקדים כבני לווייתו. בשיא מרוץ המרכבות השיח' וחבריו (ולא אסתר), הם הקהל המספר את סיפור ניצחונו של בן-חור. כאשר יהודה (העברי-נוצרי-אמריקני) עומד מול מסאלה (המפקד הצבאי הרומי-כריטי-סובייטי) בעימות הסופי, תנועת המרכבות משובצת במעברים כתופים אל השיח' ואל חבריו, תמיד בתצלומים המראים את תנועת הידיים של המצלמים, או בתצלומי תקריב המראים אותם צופים ומריעים ליהודה הנוהג בסוסים. (יש גם מעברים למושל הרומי, בדרך כלל בתצלומים מרחוק, שבהם הוא נראה נואש וכועס). השיח' הערבי, כמו דמות הרעיה שהוא מקביל לה, ממלא תפקיד נשי של כפיפות מתוך בחירה – יחס של הסכמה, לא של עבדות – כלפי הגיבור האמריקני בן-חור וכלפי הסדר החדש שהוא מבקש להציג.

מערך מורכב זה של הקבלות, סמלים וקודים אפשר לאפוסים התנ"כיים לבנות סיפור הקושר עברות, התנהגות מינית, נישואים ואימפריה. בקוו ודיס מצטלבים שני קווי עלילה המשלימים זה את זה: המרדף-רומן בין מרקוס וליגיה והתככים הפוליטיים בחצר הקיסר הרומי נירון. בנקודה מסוימת ההקבלה הופכת לגלויה לחלוטין – הסצנה שבה מרקוס מאיים על ליגיה באונס, מופרעת על ידי סדרת סצנות קצרות שבהן נירון זומם לשרוף את רומא. נוסף על כך, הנצרות של ליגיה איננה רק סימן לטוהרה המוסרי והמיני, אלא היא מוצעת גם כחלופה לאימפריאליזם הרומי. ליגיה מפצירה תכופות במרקוס לפעול על פי הדגם של התנהגות 'ערבית' ובעלת עוצמה' כדי לזכות באמונם של נתיני רומי. תחינותיה להפחית את האלימות האימפריאלית כלפי האנשים החיים תחת הכיבוש הרומי מחזקות את סירובה 'להיכבש' ומגלמות אותו מחדש. לקראת סוף

הסרט, פול האוונגליסט, חבר של ליגייה ומורה הרוחני, אומר למרקוס שאם כרצונו להיות בן זוג הולם לליגייה עליו לנהוג על פי דרישות הנצרות. בו בזמן פול מבהיר שהנצרות מציעה לא רק 'אל חדש', אלא גם אסטרטגיה חדשה ליחסים בין-לאומיים:

מרקוס ויניקיוס: אמור לי מה עליי לעשות.
פול: ובכן, יש בבעלותך עבדים, האין זאת?
ויניקיוס: מאות. עבדים טובים. מדוע?
פול: ישו מבקש שבני אדם לא יהיו אסורים בכבלים. עליך לשחררם.
ויניקיוס: אבל הם שלי! הם בבעלותי.
פול: אך אינך יכול לקנות בני אנוש, מרקוס. האמונה בישו מבוססת על אהבה; רצונו שכל בני האדם יאהבו איש את רעהו.
ויניקיוס: אתה רוצה שאוהב את כל בני המין האנושי? אתה רוצה שאוהב פרטים, מצרים, פרסים ואת כל מי שרוצים לנעוץ להב בין צלעותיי?
פול: האם עליך בדעתך להניח את חרבך ולהתנגד למלחמה באנשים האלה? האם עליך בדעתך שבאפשרותך לכבוש אותם באמצעות אהבה?

אהבה איננה חלופה לכיבוש אלא דגם חלוסי של כיבוש. כניעותה מרצון של הרעיה הטובה מצביע על הערך הטמון ב'כיבוש של אהבה' ביחסים האימפריאליים המנוסחים מחדש. הרעיה המסרבת לעבודת אך בוחרת להיכנע לגיבור, כמו השיח' המוצג כאישה, מרגימה את היחסים הנאותים (והחדשים) בין מנהיגי 'העם' לעם עצמו. במסגרת הסרטים מקבלת העבדות הגזעית משמעות של עבודת מינית; או במילים אחרות, מגדר ומיניות הם המרחב שבעיית העבדות מוצגת ונפתרת בו. הנישואים הם אנלוגיה לאימפריאליזם מסוג חדש, סוג חדש של עליונות נדיבה ביחסים הבין-לאומיים הקושר את השליטים החדשים והלא-אימפריאליים בעמי המזרח התיכון, באמצעות איחוד לא-שוויוני בהסכמה.

המזרח התיכון והעליונות הנדיבה

משבר תעלת סואץ בשנת 1956 הוא דוגמה דרמטית ליכולתה של ארצות הברית להגדיר את התנאים למערכת היחסים המשתנה עם העולם שזה עתה עבר תהליך

דה-קולוניזציה, ולנכונותה לעשות כן.⁸⁷ במשבר זה התגלתה גם חשיבותו האסטרטגית של האזור בעבור ארצות הברית, אזור שבעבר נראה היה שהעניק עליונות לבריטניה. במשך כמה שנים, כפי שכתב הנשיא אייזנהאואר מאוחר יותר, 'אף אזור בעולם לא קיבל את תשומת לבי וכן את זו של עמיתי, כשם שקיבל המזרח התיכון'.⁸⁸ נאסר עלה לשלטון במצרים בשנת 1952 והדיח במהפכה, ללא שפיכות דמים, את המלך פארוק – החוליה המקשרת האחרונה לשלטון הבריטי.⁸⁹ אף על פי שבאופן רשמי השתחררה מצרים משליטה בריטית כבר בשנת 1923, עדיין היו ביניהן 'יחסים מיוחדים'. כך, למשל, הבריטים שלטו על הצבא המצרי עד לשנת 1948. שנים רבות לאחר עצמאותה הרשמית של מצרים, המשיכה בריטניה להחשיבה לחלק חיוני מהאימפריה הבריטית ולראות במזרח התיכון מרכז אסטרטגי של השפעה בריטית. אחת ממטרותיו המרכזיות של נאסר הייתה לגייס כספים למימון בנייתו של סכר גבוה באסואן. ביולי 1956 נסוגה ארצות הברית במפתיע ובצורה לא מכובדת מהבטחתה לממן את הפרויקט; כמה שבועות לאחר מכן הלאים נאסר את תעלת סואץ בטענה שההכנסות מהתעלה חיוניות להתפתחותה של מצרים.

ב-29 באוקטובר 1956, בתגובה להלאמה ולסירובה של מצרים לאפשר מעבר של אוניות ישראליות בתעלה, התקיסה ישראל מתקפת 'פתע' בחצי האי סיני והתקרמה לעבר סואץ. ישראל פעלה במסגרת שיתוף פעולה סודי עם בריטניה וצרפת, ושתייהן איימו בפומבי להתערב ודרשו מנאסר להסיג את חייליו מהתעלה. הן הודיעו שכונתן איננה אלא לאפשר את המשך התנועה בתעלה, תנועה שלדבריהן נמצאה בסכנה לנוכח הלאמת התעלה. נאסר סירב לדרישה ובתגובה לכך פתחו הבריטים והצרפתים בהפגזה כבדה על החוף המצרי כהכנה לפלישה למצרים ולהשתלטות עליה.

תגובתה של ארצות הברית הייתה מהירה והחלטית. כדי להבהיר שבאפשרותה של ארצות הברית לשלוט ב'מערב' במהלך עיצוב יחסיה עם העולם הדה-קולוניאלי, סירב הנשיא אייזנהאואר לתמוך בבריטניה ובצרפת בעימות החריף עם המנהיג הלאומי הבולט ביותר במזרח התיכון. כאשר פעולותיה של בריטניה גרמו לירידת ערך המטבע הבריטי, סירבה ארצות הברית לסייע לבריטניה באמצעות כספים נוספים מקרן המטבע הבין-לאומית. כמו כן, איים אייזנהאואר לעצור משלוחים של נפט אמריקני לבריטניה. איומה של ארצות הברית היה בעל משמעות רבה בעבור בריטניה שעמדה בפני קיצוץ

87 על משבר סואץ ראו: Bowe 1989; Hurewitz 1989; Kunz 1989. ראו גם: Neff 1981; Hahn 1991.

88 Lenczowski 1990: 46 מצטט את: Eisenhower, Dwight D., 1965. *The White House Years*.

89 על מצרים בשנים אלו ראו: Vitalis 1995: 395-447; Beinon and Lockman 1987.

בכמויות הנפט מהמזרח התיכון (מצרים סגרה את התעלה מיד לאחר הפלישה, וסוריה עצרה את הזרימה בצינורות שהובילו נפט מעיראק).⁹⁰ פחות משמונה עשרה שעות מתחילת הפלישה נעצרו הקרבות, וכ-15 בנובמבר הגיעו כוחות האו"ם לפקח על הפסקת האש.

הפרשנים, כמו ההיסטוריונים בני הזמן, ראו בתגובה החריפה והבלתי צפויה של ארצות הברית גורם מכריע בהצלתו של נאטר מפני הכוחות המשולבים של בריטניה, צרפת וישראל. הממשל האמריקני לא רחש אהבה מיוחדת לנאטר, ובשני העשורים הבאים היו צפויים היחסים עם מצרים להשתנות שינוי חד. בשנות השישים למשל, הייתה ארצות הברית המקור העיקרי לסיוע במזון למצרים; משנת 1960 ועד 1965 סיפקה ארצות הברית 300 מיליון דולר במשלוחי תבואה באמצעות התכנית 'מזון תמורת חופש'.⁹¹ אך לצד זאת, הסכימו אייזנהאואר ומוכיר המדינה ג'ון פוסטר דולס עם מנהיגי בריטניה וצרפת שיש להחליש את נאטר, שפתח את המזרח התיכון להשפעה סובייטית ונעשה עצמאי מדי ריהור.⁹² שלוש המדינות החזקות האלה היו מוסדרות במיוחד מהאפשרות שהפצת לאומיות ערבית כמו זו של נאטר תפגע בנגישות המערב למלאי הגדול והחול של נפט במזרח התיכון.

ארצות הברית ובנות בריתה האירופיות נחלקו בשאלת האמצעים המתאימים. אייזנהאואר ביקש להחליש את נאטר מבלי לנקוט פעולות צבאיות, שייראו לא טוב בעיני העולם השלישי. הוא וממשלו סברו שהלאומיות המתעוררת במזרח התיכון תוביל שינויים בשאר העולם. בפגישה של המועצה לביטחון לאומי ב-1 בנובמבר 1956 (יומיים לאחר שכוחות ישראלים החלו לחצות את סיני), טען מוכיר המדינה דולס: 'אין זו אלא טרגדיה שבעדנו בדרךנו להשיג ניצחון כביר על הקולוניאליזם הסובייטי במזרח אירופה, ניצחון שקיוונו לו זה זמן רב, אנו נאלצים לבחור בין ללכת בעקבות קולוניאליזם בריטי-צרפתי באסיה ובאפריקה לבין פיצול נתיבנו מנתיבן ושל בריטניה וצרפת'. אייזנהאואר הבהיר את הנקודה בתמציתיות: 'אני מאמין בתוקף שכוחות אלו מתדרדרים במדרון בשל סוג המדיניות שהם מוציאים לפועל. איך נוכל לתמוך בבריטניה ובצרפת אם משמעותה של תמיכה זו היא איבוד העולם הערבי כולו?'⁹³

הגנתה של ארצות הברית על נאטר הייתה חלק מיצירתו של שיח חדש על כוח במזרח התיכון – שיח שנתן את הדעת בו בזמן על עליית הכוח הסובייטי,

90 Spanier 1977: 123; Lenczowski 1990: 40-55

91 Waterbury 1983: 83-100

92 Kunz 1989

93 Neff 1981: 390-391

על ההתקוממות האנטי-קולוניאלית ועל דעיכת האימפריות האירופיות (במיוחד האימפריה הבריטית). הפעולות האמריקניות בסואץ היו עוד זירה שבה הובנתה סמכות גלובלית חדשה ו'נדיבה'. חורשיים לאחר סיום המשבר, הכריז הנשיא על דוקטרינת אייזנהאואר – הצעה לסיוע כספי וצבאי לאומות המזרח התיכון. הצעה זו נקשרה לטענה ש'הכוחות המזוינים של ארצות הברית יוכלו לשמש אמצעי להבטחת שלמותן הטריטוריאלית של אומות אלו ולהגנה עליהן ועל עצמאותן... מפני תוקפנות חמושה וגלויה מצד כל אומה הנשלטת בידי קומוניזם בין-לאומי'.⁹⁴ באופן כללי, תבנה מסגרת זו את יחסיה של ארצות הברית עם המזרח התיכון למשך שני עשורים לפחות. מדיניות כריתת בריתות עם מדינות ערביות העוברות תהליך דה קולוניזציה לא מנעה מארצות הברית לקשור קשרים חזקים עם ישראל, במיוחד לאחר מלחמת 1967.⁹⁵ התנאים בפועל היו סירובה של ארצות הברית לקיומה של אימפריה, וזכותם של 'עמים חופשיים' לבחור את גורלם והשותפות שבהסכמה בין הכוח האמריקני ללאומיות המשווערת בעולם השלישי.

האירועים הפוליטיים האלה, שהצטלבו עם הרטוריקה בת הזמן של מסמכים מדיניים, כגון NSC-68, ובהיגיון של סרטי האפוס התנ"כיים כהוליווד, היו לחלק ממערך גדול של משמעותיות שאפשר להבינן רק אם מתבוננים ב'חיבורם זה לזה', כלומר, בדרך שבהן אירועים עולמיים וטקסטים תרבותיים הבנו משמעות זה בעבור זה.⁹⁶ אם, למשל, היה אדם צופה בסרטי האפוס התנ"כיים בהקשר אחר – למשל בשירורים חוזרים בטלוויזיה – סביר להניח שהיה מייחס להם משמעויות אחרות. בכל אופן, בשנות החמישים, כל ייצוג של כוחם של 'האידיאלים והמוסדות הדמוקרטיים' הובן כהוכחה נוספת למה שה-NSC-68 קרא: 'עליונות רעיון החירות' על פני 'רעיון העבדות'. הסוגה של סרטי האפוס עזרה את ההתנגדות לעבדות, ולפיכך התאחדה עם שיח ההתנגדות לעבדות ולהפרדה הגזעית שקידמה התנועה לזכויות האזרח בתקופה ההיא. בו בזמן הוצג הליברליזם הגזעי המתנגד לעבדות באמצעות שיח היחסים ההטרנסקטואליים הנורמטיביים (בהסכמה) והנישואים. הדימויים שעלו מצורתם של הסרטים ומתוכנם השתמשו בנישואים ובמגדר כדי להציג מחדש את הקונוסציות הגזעיות הפנים-אמריקניות של ההתנגדות לעבדות ולהציע אמירה על סמכותה המוסרית של הנהגה בראשות אמריקנית. בחינה של המשמעות שהציעו הסרטים בהשוואה למשמעותיות האחרות שנוצרו על ידי קובעי המדיניות ואמצעי התקשורת, מעלה שהאפוסים הבנו סיפר של 'נדיבות עליונה' שהנישואים שימשו לו דגם.

94 Lenczowski 1990: 52

95 Quandt 1977 עמ' 121-123, 183-185, 284-290.

96 ארוארד טעיד משתמש בביטוי 'הכוח המלוכד' ב: Said 1979: 6.

מגוון הזירות שנוצרה בהן ה'נדיבות העליונה' הוא שהעניק לשיח את עושרו, את גמישותו – ובעיקר את חשיבותו. בדבריהם של פקירי ממשל שעסקו במדיניות חוץ, בתרבות סופולרית, במאמרים כעיתונים ובכתבי עת וכן כמדיניות החוץ של ארצות הברית שהייתה גלויה וברורה, השיח היה רבי-עוצמה מפני שהיה רבי-מימדי והתרחש במוקדים מגוונים. במסגרת היגיון זה, תמיכה בזכויות אזרח הייתה קשורה בהכרח לתמיכה חד-משמעית בעליונות אמריקנית בחו"ל. השאלה שהתעוררה הייתה כיצד לנהל את יחסי הכוח בעולם שלאחר המלחמה; התשובה הייתה הבניה של ארצות הברית כ'מנהיגת העולם' שסירבה לנהוג ככוח קולוניאלי, והפצתה של הבניה זו. במסגרת זו יש להבין את תמיכתם של ליברלים מהזרם המרכזי בתנועה לזכויות האזרח בשנות החמישים לא רק בהקשר של המלחמה הקרה והתפשטות ארצות הברית. יש להבין שהעוצמה הגלובלית של ארצות הברית, והליברליזם הגזעי מבית, היו אחדים זה כזה באמצעות רצינות מגדרי שהשתמש בנישואים כמשל ליחסים החדשים הנבנים הן 'בתוך' האומה והן 'מחוץ' לה. על ידי חיבור בין ליברליזם גזעי, הגדרה מחודשת של כניעותן של נשים במסגרת הנישואים, אידיאולוגיות של מסורת יהודית-נוצרית והמאבק לעליונות בעולם השלישי, עשה השיח על עליונות נדיבה שימוש בייצוגים של המזרח התיכון כדי להבנות את חזון הכוח הבינלאומי האמריקני כך שיתאים ל'שחר המאה האמריקנית'.

תרגום: קרן אבו-הרשקוביץ

ביבליוגרפיה

- Acheson, Dean, 1969. *Present at the Creation: My years at the State Department*, New York: Norton.
- Armstrong, Nancy, 1987. *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*, New York: Oxford University Press.
- Armstrong, Nancy and Tennenhouse, Len, 1992. *The Imaginary Puritan: Literature, Intellectual Labor, and the Origins of Personal Life*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Babington Bruce and Evans, Peter William, 1993. *Biblical Epics: Sacred Narrative in the Hollywood Cinema*, Manchester: Manchester University Press.
- Baldwin, James, 1977. *The Fire next Time*, New York: Dell.
- Barber, Lucy, 1996. *On to Washington: National Political Demonstrations in the American Capital, 1894-1963*, Ph.D. dissertation, Brown University.

- Beinin, Joel and Lockman, Zachary, 1987. *Workers on the Nile: Nationalism, Communism, Islam, and the Egyptian Working Class, 1882-1954*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Bell, Derrick, 1992. *Race, Racism, and American Laws*, Boston: Little Brown.
- Belton, John, 1992. *Widescreen Cinema*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Bhabha, Homi, 1990. 'DissemiNation: Time, Narrative, and the Margins of the Modern Nation', in: Homi Bhabha (ed.), *Nation and Narration*, 291-321.
- Bowie, Robert, 1989. 'Eisenhower, Dulles, and the Suez Crisis', in: William Roger Louis and Roger Owen (eds.), *Suez 1956*, 189-214.
- Boyarín, Jonathan, 1992. 'Reading Exodus into History', *New Literary History* 23(3): 523-554.
- Buhle, Mari Jo, 1998. *Feminism and its Discontents: a Century of Struggle with Psychoanalysis*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Chauncy, George, 1994. *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890-1940*, New York: Basic Books.
- Cohen, Michael J., 1990. *Truman and Israel*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Cone, James, 1969. *Black Theology and Black Power*, New York: Seabury.
- Corber, Robert, 1997. *Homosexuality in Cold War America: Resistance and the Crisis of Masculinity*, Durham, N.C.: Duke University Press.
- Cottam, Richard, 1988. *Iran and the United States: A Cold War Case Study*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Delcuze, Giles, 1986. *Cinema 1: The Movement-Image*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dudziak, Mary, 1988. 'Desegregation as a Cold War Imperative', *Stanford Law Review* 41: 61-120.
- Feldstein, Ruth, 1994. 'I Wanted the Whole World to See': Race, Gender, and Constructions of Motherhood in the Death of Emmett Till', in: Joanne Meyrovits (ed.), *Not June Cleaver: Women and Gender in Post War America, 1945-1960*, 263-303.
- Feldstein, Ruth, 2000. *Motherhood in Black and White: Race and Sex in American Liberalism, 1930-1965*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Fraser, Nancy, 1989. *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Jacobson, Matthew, Frye, 1998. *Whiteness of a Different Color: European Immigrants and the Alchemy of Race*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Johnson, Weldon, James, 1944. *God's Trombones: Seven Negro Sermons in Verse*, New York: Viking.
- Kaplan, Amy, 1990. 'Romancing the Empire: The Embodiment of American Masculinity in the Popular Historical Novel of the 1890s', *American Literary History* 2(4): 659-690.
- Kaufman, Jonathan, 1988. *Broken Alliance: The Turbulent Times between Blacks and Jews in America*, New York: Scribner.
- Keppel, Ben, 1995. *The Work of Democracy: Ralph Bunche, Kenneth Clark, Lorraine Hansberry, and the Cultural Politics of Race*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- King, Martin, Luther Jr., 1986. *A Testament of Hope: The Essential Writings and Speeches of Martin Luther King Jr.*, James Washington (ed.), San Francisco: HarperSan-Francisco.
- King, Martin, Luther Jr., 1958. *Stride toward Freedom: The Montgomery Story*, San Francisco: HarperCollins.
- Kunz, Diane, 1989. 'Economic Diplomacy of the Suez Crisis', in: William Roger Louis and Roger Owen (eds.), *Suez 1956*, Oxford (England): Clarendon Press, 215-232.
- LaFeber, Walter, 1971. *Origins of the Cold War, 1941-1947: A Historical Problem with Interpretations and Documents*, New York: Wiley.
- LaFeber, Walter, 1985. *America, Russia, and the Cold War, 1945-1984*, New York: Knopf.
- LaFeber, Walter, 1994. *The American Age: United States Foreign Policy at Home and Abroad since 1750*, 2nd ed. New York: Norton.
- Laville, Helen and Lucas, Scott, 1996. 'The American Way: Edith Sampson, the NAACP, and African American Identity in the Cold War', *Diplomatic History* 20(4): 565-590.
- Leffler, Melvyn, 1992. *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*, Stanford, Calif. Stanford University Press.
- Lenczowski, George, 1990. *American Presidents and the Middle East*, Durham, N.C.: Duke University Press.

- Gaddis, John Lewis, 1993. 'The Strategy of Containment', in: Ernst May (ed.), *America Cold War Strategy: Interpreting NSC-68*, 140-146.
- Ganin Zvi, 1979. *Truman, American Jewry, and Israel, 1945-1948*, New York: Holmes and Meir.
- Garrow, David, 1988. *Bearing the Cross: Martin Luther King Jr., and the Southern Christian Leadership Conference*, New York: Vintage.
- Gerhard, Jane, 2001. *Desiring Revolutions: Second Wave Feminism and the Rewriting of American Sexual Thought, 1920-1982*, New York: Columbia University Press.
- Gomery, Douglas, 1992. *Shared Pleasures: A History of Movie Presentation in the United States*, Madison: University Wisconsin Press.
- Hahn, Peter, 1991. *The United States, Great Britain, and Egypt, 1945-1956: Strategy and Diplomacy in the Early Cold War*, Chapel Hill: University of Carolina Press.
- Hansen, Miriam, 1991. *Babel and Babylon: Spectatorship in American Silent Film*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Herberg, William, 1956. *Protestant, Catholic, Jew: An Essay in American Religious Sociology*, Garden City, N.Y.: Doubleday.
- Higham, Charles, 1973. *Cecil B. DeMille*, New York: Scribner.
- Hilliard, Charles, 1951. *The Cross, the Sword, and the Dollar*, New York: North River Press.
- Hincha, Richard, 1985. 'Selling CinemaScope: 1953-1956', *Velvet Light Trap*, 44-53.
- Horne, Gerald, 1996. 'Who Lost the Cold War? African and African Americans', *Diplomatic History* 20(4): 613-626.
- Horowitz, Morton, 1982. 'The History of the Public/Private Distinction', *University of Pennsylvania Law Review* 30: 1423-1428.
- Hurewitz, J.C., 1989. 'Historical Context [of Suez]', in: William Roger Louis and Roger Owen (eds.), *Suez 1956*, Oxford (England): clarendon Press, 19-30.
- Hutchison, William, 1987. *Errand to the World: American Protestant Thought and Foreign Missions*, Chicago: University of Chicago Press.
- Jackson, William, 1986. *Withdrawal from Empire: A Military View*, New York: St. Martin's Press.

- Niebuhr, Reinhold, 1958. *The World Crisis American Responsibility: Nine Essays*, New York: Association Press.
- Noerdelinger, Henry, 1956. *Moses and Egypt: The Documentation to the Motion Picture 'The Ten Commandments'*, Introduction by Cecil B. DeMille, Los Angeles: University of Southern California Press.
- Patterson, James, 1993. *America in the Twentieth Century: A History*, 3rd ed. New York: Harcourt Brace Jovanovitch,
- Pauly, Thomas H., 1980. 'The Way to Salvation: the Hollywood Blockbuster of the 1950s', *Prospects: An Annual Journal of American Cultural Studies* 5: 467-487.
- Pratt, David, 1985. 'Widescreen Box Office Performance to 1959', *Velvet Light Trap* 21, 65-66.
- Quandt, William, 1977. *Decade of Decisions: American Policy toward the Arab-Israeli Conflict, 1967-1976*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Raboteau, Albert, 1978. *Slave Religion: The 'Invisible Institution' in the Antebellum South*, New York: Oxford University Press.
- Rains, Howard, 1983. *My Soul is Rested*, New York: Penguin.
- Rogin, Michael, 1996. *Blackface White Noise: Jewish Immigrants in the Hollywood Melting Pot*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Rosen, Philip, 1984. 'Securing the Historical: Historiography and the Classic Cinema', in: Philip Rosen and Patricia Mellencamp (eds.), *Cinema Histories and Practices*, New York: University Press of America, 17-34.
- Rosen, Philip, 1991. 'Making a Nation in September's Ceddo', *Quarterly Review of Film and Video* 13: 147-172.
- Said, Edward, 1979. *Orientalism*, New York: Vintage.
- Said, Edward, 1988. 'Michael Walzer's Exodus and Revolution: a Canaanite Reading', in: Edward Said and Christopher Hitchen (eds.), *Blaming the Victims: Spurious Scholarship and the Palestinian Question*, New York: Verso.
- Sanders, Jerry, 1983. *Peddlers of Crisis: The Committee on the Present Danger and the Politics of Containment*, Boston: South End Press.
- Singh, Nikhil Pal, 1998. 'Culture/Wars: Recording Empire in as Age of Democracy', *American Quarterly* 50(3): 471-522.

- Levine, Lawrence, 1977. *Black Culture and Black Consciousness: Afro-American Folk Thought from Slavery to Freedom*, New York: Oxford University Press.
- Lipsitz, George, 1994. *Rainbow at Midnight: Labor and Culture in the 1940s*, Urbana: University of Illinois Press.
- Louis, William Roger, 1985. *British Empire in the Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, the United States, and Post War imperialism*, New York: Oxford University Press.
- May, Elaine Tyler, 1998. *Homeward Bound: American Families in Cold War Era*, New York: Basic Books.
- May, Ernest, 1993a. 'NSC-68: The Theory and Politics of Strategy', in: Ernest May, (ed.), 1993. *American Cold War Strategy: Interpreting NSC-68*, 1-20.
- May, Ernest, (ed.) 1993b. *American Cold War Strategy: Interpreting NSC-68*, Boston: Bedford Books.
- McCormick, Thomas, 1989. *America's Half-Century: United States Foreign Policy in the Cold War*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Metz, Christian, 1982. 'Story/Discourse (A Note on Two Kinds of Voyeurism)', in: *The Imaginary Signifier: Psychoanalysis and the Cinema* 91-98, Bloomington: Indiana University Press.
- Monaco, James, (ed.) 1991. *Encyclopedia of Film*, New York: Perigee Books.
- Moses, J. Wilson, 1982. *Black Messiahs and Uncle Toms: Social and Literary Manipulations of Religious Myth*, University Park: Pennsylvania State University Press.
- Mulvey, Laura, 1986. 'Visual Pleasure and Narrative Cinema' in: Philip Rosen (ed.), *Narrative, Apparatus, Ideology*, New York: Columbia University Press, 198-209.
- Nadel, Alan, 1993. 'God's Law and the Wide Screen: The Ten Commandments as Cold War Epic', *Publications of the Modern Languages Association of America* (PMLA) 108(3): 415-430.
- Neale, Stephen, 1980. *Genre*, London: British Film Institute.
- Neff, Donald, 1981. *Warriors at Suez: Eisenhower Takes America in to the Middle East*, New York: Simon and Schuster.
- Niebuhr, Reinhold, 1952. *The Irony of American History*, New York: Scribner.

נקודה למחשבה

כתבי עת נוהגים לפרסם מאמרים גמורים, מלוטשים, פרי מחקר ארוך. בג'מאעה החלטנו להציע אופציה נוספת. לרבים מאתנו יש רעיונות ראשוניים, אולי רעיונות בוסר, שעדיין אין אנו יודעים לאן נוביל אותם (או הם יובילו אותנו). אולי יהפכו רעיונות אלה בסופו של התהליך לספר או למאמר, ואולי ייזנחו במגירה. המדרור 'נקודה למחשבה' נועד לתת בימה לרעיונות כאלה ולהביאם לפני הקוראים; המערכת מקווה לעודד באמצעות תם דב-שיח שיתקיים מעל דפי כתב העת, או ישירות עם המחבר. אנו מזמינים אתכם להציע רעיונות, גם אם אינם מבוססים די הצורך, גם אם הם קוראים תיגר על התפיסות המקובלות, גם אם הם נשמעים מוזרים, ובלבד שינוסחו בקצרה ובבהירות.

- Sobchack, Vivian, 1990. "'Surge and Splendor': A Phenomenology of the Hollywood Historical Epic", *Representations* 29: 24-49.
- Spanier, John, 1977. *American Foreign Policy since World War II*, 7th ed. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Steinberg, Cobbett, 1980. *Film Fact*, New York: Facts on File.
- Theisen, Lee Scott, 1984. "'My God, Did I set all this in Motion?'" General Law Wallace and Ben-Hur', *Journal of Popular Culture* 18 fall: 33-41.
- Vitalis, Robert, 1995. *When Capitalists Collide: Business Conflict and the End of Empire in Egypt*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Von Eschen, Penny, 1997. *Race against Empire: Black American and Anticolonialism, 1937-1957*, Ithaca, N.Y.: Cornell University.
- Von Eschen, Penny, 1996. 'Challenging the Cold War Habits: African Americans, Race, and Foreign Policy', *Diplomatic History* 20(4): 627-638.
- Walzer, Michael, 1985. *Exodus and Revolution*, New York: Basic Books.
- Waterbury, John, 1983. *The Egypt of Nasser and Sadat*, Princeton N.J.: Princeton University Press.
- Whitfield, Steven, 1991. *The Culture of the Cold War*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Williams, Juan, 1987. *Eyes on the Prize: America's Civil Rights Years, 1954-1965*, New York: Viking.
- Williams, Linda, 1989. *Hardcore: Power, Pleasure, and the 'Frenzy of the Visible'*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Wilmore, Gayraud S., 1972. *Black Religion and Black Radicalism*, Garden City, N.Y.: Doubleday.
- Wood, Michael, 1989. *America in the Movies: or, 'Santa Maria It Had Slipped My Mind'*, New York: Columbia University Press.
- Yergin, Daniel, 1977. *Shattered Peace: The Origins of the Cold War and the National Security State*, Boston: Houghton Mifflin.